

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ULUSLARARASI İLİŞKİLER SOSYOLOJİSİ:
YAPI-AMİL TARTIŞMASI

Kısmet METKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Şaban H. ÇALIŞ

Konya- 2014

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	KISMET METKİN
	Numarası	084229001009
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ ULUSLARARASI İLİŞKİLER
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Şaban H. ÇALIŞ
Tezin Adı		ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER SOSYOLOJİSİ: YAPI- AMİL TARTIŞMASI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ULUSLARARASI İLİŞKİLER SOSYOLOJİSİ: YAPI-AMİL TARTIŞMASI başlıklı bu çalışma 22/09/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı

Danışman ve Üyeler

İmza

Prof. Dr. Ş. H. Çalış

Danışman

Doç. Dr. Metin AKSOY

Üye.

Doç. Dr. Mehmet MURCUK

Üye

Alâaddin Keykubat Kampüsü Selçuklu 42079

KONYA Telefon : (0 332) 241 05 21-22 Faks : (0 332) 241 05 24

e-posta : sosbilens@selcuk.edu.tr

Elektronik Ağ : www.sosyalbil.selcuk.edu.tr

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin

Adı Soyadı	KİSMET METKİN		
Numarası	084229001009		
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
Tezin Adı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER SOSYOLOJİSİ: YAPI- AMİL TARTIŞMASI		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

Öğrencinin

Adı Soyadı	KISMET METKİN
Numarası	084229001009
Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ ULUSLARARASI İLİŞKİLER
Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Şaban H. ÇALIŞ
Tezin Adı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER SOSYOLOJİSİ: YAPI- AMİL TARTIŞMASI

ÖZET

Son yıllarda göze çarpan sosyoloji- uluslararası ilişkiler yakınlaşmasının en açık örneklerinden birisi Konstrüktivizmdir. Konstrüktivizm aktör ve yapı ilişkisine dair ontolojik varsayımlar üzerine kurulmuştur. Konstrüktivizm aktör - yapı konusundaki geleneksel bakış açılarını -bireyci ve holist-uzlaştıran ve sosyal gerçekliğin açıklanmasında yapı ve aktörün ontolojik olarak eşitliğini tanıyan bir anlayışı benimser. Disiplinde aktör- yapı tartışmasının ilk dalgası daha çok Waltz'ın yapısalcılığının eleştirileri üzerinden gelişmiştir. İkinci ve üçüncü dalga aktör- yapı tartışmaları ise post-yapısalcı ve Gramşiyen okumalardan oluşmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplinde aktör - yapı problemi analiz düzeyi meselesi ile indirgemeci- sistemci teoriler tartışmalarıyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu iki mesele daha çok metodolojik ve epistemolojik sorunlardır ve aktör- yapı tartışmasının uluslararası ilişkilerdeki ilk formları olarak değerlendirilebilir. Aktör - yapı tartışması ise temelde ontolojik bir problemdir ve disiplindeki mevcut tartışmalara 1980 sonrası dönemde eklemlenmiştir

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	KİSMET METKİN		
	Numarası	084229001009		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	ULUSLARARASI İLİŞKİLER/ ULUSLARARASI İLİŞKİLER		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora	☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Şaban H. ÇALIŞ		
	Tezin İngilizce Adı	SOCIOLOGY OF INTERNATIONAL RELATIONS: AGENT- STRUCTURE DEBATE		

SUMMARY

One of the clearest examples of sociology- international relations convergence in recent years is Constructivism. Constructivism is based on the ontological assumptions of relationship between agent and structure. Constructivism adopts an understanding that reconciles traditional perspectives – individualist and holistic- on agent and structure and argues the ontological equality of agent and structure while defining the social reality. The first wave of agent- structure debate in discipline basically progressed through comments of Waltz’s structuralism. Moreover, second and third waves of agent-structure debate composed of post-structuralist and Gramscian readings. Agent- structure problem in IR intertwined with the level of analysis problem and reductionist- sistemic theories debate. Level of analysis problem and reductionist- systemic theories debate is mostly related with methodological and epistemological problems. It is possible to evaluate these cases as the first forms of agent- structure debate in IR. In short, agent- structure debate is an ontological problem and engaged to current debates in IR discipline after 1980.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI.....	6
1.2.FAİL/AMİL (agent)/ FAİLLİK(agency)/ AKTÖR(actor)	6
1.3. YAPI (Structure)	9

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLERDE AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI

2.1. TARTIŞMANIN DOĞASI/ ARKAPLANI	13
2.2. GİDDENS VE YAPILANMACI YAKLAŞIMI.....	14
2.2.1.Yapı ve Sistem.....	14
2.2.2.Yapının İkiliği	16
2.3. BHASKAR VE BİLİMSEL REALİZM/ ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK....	19

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI

3.1. TARTIŞMANIN ANLAMI	22
3.2.ANALİZ DÜZEYLERİ MESELESİ.....	25
3.3.İLK DALGA YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI.....	27
3.3.1.NEOREALİZM VE YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI	28
3.3.2. DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ VE YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI .	32
3.3.3. WENDT ve YAPILANDIRMACI YAKLAŞIM	35
3.3.3.1.Konstruktivizm ve Aktör- Yapı Tartışması.....	35
3.3.3.2. Wendt ve Neorealizm Eleştirisi.....	38

3.3.3.3. Wendt ve Dünya Sistemi Eleştirisi.....	39
3.4. DESSLER ve DÖNÜŞÜMSEL TOPLUMSAL EYLEM MODELİ	41
3.5. İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI.....	43
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	46
KAYNAKÇA	49

GİRİŞ

Son yıllarda özellikle devletlerarası sistemin analizinde, uluslararası ilişkiler teorisinin sosyolojik bir form alma eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Öte yandan, eş zamanlı olarak sosyolojik teorisinin geleneksel olarak uluslararası ilişkiler teorisinin ilgi alanına giren konulara ilgisinin arttığı da gerçektir. Bu süreçte devlet, güç, savaş, barış, düzen, hukuk gibi temel uluslararası ilişkiler kavramlarının, bu kavramları siyasal teori perspektifinden inceleyen ortodoks uluslararası ilişkiler kuramının aksine, sosyolojik bir perspektiften analiz edilmesi çabası öne çıkmaktadır. Sosyoloji- Uluslararası ilişkiler yaklaşımının kuramsal sonucu “sosyal” bir uluslararası ilişkilerin inşası ve bir uluslararası ilişkiler sosyolojisinin gelişimi olarak işaretlenebilir.

Geleneksel olarak Uluslararası İlişkiler teorisinin ilgi alanı, *high politics- low politics* ayrımı temelinde, uluslararası ilişkilerin siyasal boyutu olmuştur. Bu çerçevede uluslararası ilişkilerin temel kategorileri de siyasal/askeri/jeopolitik bir temelde tanımlanmış ve kavramsallaştırılmıştır. Bunun da ötesinde geleneksel uluslararası ilişkiler teorisinin temel sorunu kullandığı devlet, egemenlik, anarşi gibi olguları verili kabul etmesi ve bu yolla doğallaştırmasıdır. Bu tür bir anlayış uluslararası ilişkileri toplumsal ve tarihsel zemininden koparmakta, kuramı değişim sorununa kapamaktadır.

Disiplindeki zengin teorik tartışmalar yoluyla, stratejik ve siyasal güç ilişkilerini inceleyen bu ortodoks uluslararası ilişkiler kuramı 1980’lerle birlikte yerini, devletler sisteminin güç yapısını sorgulayan ve devletler sisteminde değişim sorununa odaklanan bir anlayışa bırakmaya başlamıştır. Bu süreç bir uluslararası ilişkiler sosyolojisinin oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Zira eleştirel kuramların her biri sosyal izler taşımaktadır. Bununla birlikte eleştirel uluslararası ilişkiler kuramları içinde Konstrüktivizm ve Frankfurt Okulu kaynaklı Eleştirel Kuram ile Weberyen tarihsel sosyoloji, Sosyoloji- Uluslararası İlişkiler yaklaşımının izlenebileceği en açık örnekler olarak sayılabilir.

Bu çalışma, Sosyoloji’nin Uluslararası İlişkiler üzerindeki etkisinin açık biçimde izlenebileceği bu yaklaşımlardan yalnızca birisi- Konstrüktivizm ve daha

özelde Uluslararası İlişkiler’de aktör- yapı tartışması ile sınırlandırılmıştır. Konstrüktivizm, bizatihi aktör ve yapı konusundaki ontolojik varsayımlar üzerine kurulmuştur. Uluslararası ilişkilerde, daha önce özel olarak ele alınmamış olan aktör-yapı tartışmasını disiplinin gündemine dâhil etmesi bakımından Konstrüktivizm özel bir öneme sahiptir. Konstrüktivizmin kuramsal dayanağı ise Giddens gibilerin yapılanma kuramıdır (*structuration theory*). Buradan anlaşılacağı üzere, Konstrüktivizm’ in Uluslararası İlişkilere özgü bir yaklaşım olmadığı gibi, aktör-yapı tartışması da Uluslararası İlişkilere özgü bir tartışma değildir. Sosyoloji’ de 1970’ler ve 1980’lerde, pratik/eyleme ve çatışma ve güç ilişkilerinin analizine yönelik artan ilgi bağlamında ön plana çıkmıştır ve tartışmanın çerçevesi daha çok Fransız yapısalcılığınca belirlenmiştir. Wendt’ in 1987’deki ünlü makalesiyle¹ de Uluslararası İlişkiler tartışmalarına dâhil edilmiştir.

Friedman ve Starr’a göre Karl Marx’ın “tarihi biz yaparız, ancak bizim seçtiğimiz koşullar altında değil”, şeklindeki ünlü görüşü kısaca aktör- yapı tartışmasının özünü oluşturur.² Aktör- yapı tartışması sosyal gerçekliğin açıklanmasında yapı ve aktörden hangisine öncelik verileceğiyle ilgili olup, temelde ontolojik bir problemdir. Öte yandan bu ontolojik problem, epistemolojik ve metodolojik problemlerden de tamamıyla bağımsız değildir.

Aktör ve yapıyla ilişkilendirilen problem sosyal bilimlerde açıklamaların çoğu zaman iki aşırı uçtan birinde (bireyci ya da holist) yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bireyci bakış açısına göre, insanlar, içinde eylemde bulundukları sosyal sistemleri güç ile dönüştüren ya da sürdüren özgür aktörler olarak görülürken, holistik bakışta ise, insanların yaratmadıkları ve üzerinde herhangi bir kontrole sahip olmadıkları sosyal yapıların kontrolünde yakalanmış oldukları varsayılır. Aktör- yapı problemi bu iki aşırı uç pozisyonu sentezlemenin bir yolunun bulunamamış olmasından kaynaklanır.³

¹ Alexander Wendt (1987), “The agent- structure problem in International Relations Theory”, *International Organization*, vol.41, no.3, 335-370.

² Gil Friedman, Harvey Starr (1997), *Agency, Structure and International Politics: from ontology to empirical inquiry*, London&NY: Routledge, s.3.

³ B. Buzan, C.Jones, „R. Little (1993), *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York: Colombia University Press, chapter 6.

Sosyal teori, Ortaçağ sonlarındaki birey-devlet ayrışmasından başlayarak çağımızın meta-teorik tartışmalarına kadar farklı isimler altında da olsa aktör- yapı tartışmasını içermektedir. Sosyal teoride yer alan birey- devlet, aktör- sistem, parça- bütün, bireycilik- bütüncülük, mikro- makro, sübjektivizm- objektivizm gibi ikilikler günümüz aktör- yapı tartışmasının öncülleri durumundadırlar.⁴

Sosyal bilimlerde oldukça bilinen bir mesele olmasına rağmen, sorun ancak son zamanlarda –eleştirel dönemle birlikte- uluslararası politika tartışmalarına dâhil edilmiştir. Sorunun Uluslararası İlişkiler tartışmalarına bu dâhil edilişi disiplindeki her zaman iki ayrı anlatı olduğu görüşüne karşı, üçüncü bir anlatı ortaya koyma çabasının bir ürünüdür.⁵ Konstrüktivistler’ in yapısalcı yaklaşımını, sosyal kuramdan ‘yapılanma teorisini’ ve ‘sembolik etkileşimcilik’ kuramını uluslararası ilişkiler teorilerine taşıyan ve disiplinde aktör- yapı tartışmasını başlatan Wendt olmuştur.⁶

Agent- structure debate/ aktör- yapı tartışmasının disiplinde farklı isimleri ve tartışmanın farklı boyutları vardır. Sorun sadece aktörün ya da yapının temel analiz düzeyi olması değil aynı zamanda aktör ve yapıyı oluşturan unsurlar, bunların doğaları ve karşılıklı olarak birbirlerini nasıl şekillendirdikleri de tartışma içinde önemli bir yer tutmaktadır.⁷ Bu çerçevede Uluslararası İlişkilerde aktör- yapı tartışmasının etrafında döndüğü birkaç soru mevcuttur.⁸ Uluslararası alandaki bir olay ya da fenomenin aktörlerle ilgili unsurlara ya da yapısal unsurlara odaklanan bir açıklaması iyi bir açıklama mıdır? Uluslararası İlişkiler sistem içindeki etkileşimler bütünüünün niteliklerini ya da birimlerin davranışlarının bir açıklamasını mı vermeyi amaçlamalıdır? Aktörler ve yapılar nelerdir? Ne anlama gelir? Uluslararası ilişkiler dünyasında aktörler ve yapılar birbiriyle nasıl ilişkilidir? Toplumsal yapıları tarafından sınırlananlar ve mümkün kılınanlar olarak aktörler yaptıkları işlerde ne

⁴ Walter Carlsnaes (1992), “The Agency- Structure Problem in Foreign Policy Analysis”, *International Studies Quarterly*, vol.36, no.3, s.245.

⁵ Martin Hollis, Steve Smith (1991), *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press, s.1.

⁶ Mustafa Küçük (2009), “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, 9(2), s. 781.

⁷ Erdem Özlük (2012), *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya: Çizgi Kitabevi, s.14.

⁸ Hidemi Suganami (1999), “Agents, Structures, Narratives”, *European Journal of International Relations*, vol. 5(3), s.365- 366.

kadar özgürdüler? Sosyal yapının bir türü bir diğerine nasıl dönüşür? Aktör- yapı ilişkileri nasıl değişir?

Çalışmanın ilk bölümünde tartışmanın temel kavramları (hem sosyal bilimlerde hem de özelde Uluslararası İlişkiler disiplininde ifade ettikleri anlamlar bakımından) tanımlanmıştır. Bu çerçevede amil/ aktör nedir?, yapı nedir?, birbiriyle nasıl ilişkilidir?, uluslararası ilişkilerde hangi aktörler amil olarak kabul edilir? gibi sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, aktör- yapı tartışmasının Uluslararası İlişkilerde özgü bir tartışma olmadığından hareketle, konunun sosyal bilimler literatüründe ele alınışı incelenmiştir. Bu kapsamda, pek çok isim zikredilebilecekken burada gerek Uluslararası İlişkilerde tartışmayı başlatan Wendt’ in, gerekse bu tartışmaya müdahil olan öteki Uluslararası İlişkiler akademisyenlerinin tezlerine dayanak teşkil etmesi bağlamında Anthony Giddens ile Roy Bhaskar’ ın çalışmaları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde aktör- yapı tartışmasının Uluslararası İlişkiler disiplininde ele alınışı incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak aktör- yapı tartışmasının UI için ne anlama geldiği ve önemi incelenmiştir. Daha sonra aktör- yapı tartışmasına sıkı bir şekilde bağlı görünen analiz düzeyleri meselesi ele alınmıştır. Analiz düzeyleri meselesi aktör- yapı tartışmasının disiplinindeki ilk formu/ öncülü olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra, aktör- yapı tartışmasının Uluslararası İlişkilerde girişinin Neorealizm ve Waltz’ın yapısalcılığının eleştirileri üzerinden gerçekleştiğinden hareketle, Neorealizm’ in ve Uluslararası İlişkilerin öteki yapısalcı kuramı Dünya Sistemleri Analizi’ nin bir incelemesi yapılmıştır.

Uluslararası İlişkiler teorisi içinde aktör- yapı konusundaki görüşlerin aktarılmasında, tartışmanın evriminin takip edilebilmesi adına faydalı bulduğum Bieler ve Morton’un⁹ “ilk, ikinci ve üçüncü dalga aktör- yapı tartışması” sınıflandırması benimsenmiştir. Sosyal bilimlerde cereyan eden aktör- yapı konusundaki tartışmalara disiplinindeki ilk tepkiler olarak niteleyebileceğimiz ilk dalga

⁹ Andreas Bieler, Adam D. Morton (2001), “The Gordian Knot of Agency- Structure in International Relations: A Neo-Gramscian Perspective”, *European Journal of International Relations*, 7(1), ss.5-35.

aktör- yapı tartışması içinde Wendt, Dessler, Carlsnaes, Hollis ve Smith'in çalışmaları değerlendirilmiştir. Bunlar içinde Wendt, Dessler, Carlsnaes ontolojik temelli bir aktör- yapı tartışması okuması yaparken, Hollis ve Smith konuya epistemolojik açıdan yaklaşmaktadır.

Tartışmanın ikinci dalgası içinde ise Wight, Doty ve Suganami'nin post-yapısalcı okumaları sayılabilir. Burada vurgulanması gereken bir nokta tartışmanın bu ikinci dalga ile birlikte bambaşka bir yere evrilmiş olduğudur. Bieler ve Morton'un Cox' un çalışmalarından hareketle alternatif bir tarihselci metodu konuya yerleştirmeye çalıştıkları çalışmaları ise tartışmanın bir üçüncü dalgasını oluşturur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI

Aktör- yapı tartışmasının Uluslararası İlişkiler disiplini özelinde çok köklü bir geçmişi olmasa da sosyal bilimler genelinde ciddi bir geçmişi vardır. Bununla birlikte tartışmanın köklü olması, aktörün ve yapının tanımları, anlamları ve nasıl anlaşıldığı noktasında bir oydaşmayı sağlayamamıştır. Uluslararası İlişkiler disiplinindeki aktör- yapı tartışması da sosyal bilimlerdeki tartışmadan mirasla konuyu devraldığı için tanım meselesi hala oldukça sorunludur.¹⁰ Başta analiz meselesi ve düzeyleri olmak üzere pek çok metodolojik, epistemolojik ve hatta ontolojik meselenin özünde yatan bu tartışmanın taraflarının, yani aktörün ve yapının sıkça başvurulmuş bir tanımı yoktur. Belki de bu yönü tartışmayı güncel kılan en önemli hususlardan biridir. Tartışmaya geçmeden önce aktörün ve yapının genel olarak nasıl anlaşıldığı noktasındaki tartışmalara ışık tutmak gerekmektedir. Özellikle Buzan ve Little’ın da altını çizdiği üzere Uluslararası İlişkiler disiplininde aktör/ajan/amil/fail ve *faillik* kavramları yapı kavramına göre çok daha az bilinmektedir.¹¹ Disiplinde yürütülen çalışmalarda, aktörün ihmal edilmesi durumu, özellikle Neorealist ve Marksist paradigmalarda yapı kavramına atfedilen özel önemle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle öncelikle aktör/fail kavramı üzerinde durulmuş ve farklı paradigmalarda neyi ifade ettiği üzerinde durulmuştur.

1.2.FAİL/AMİL (agent)/ FAİLLİK(agency)/ AKTÖR(actor)

İngilizce *agent* olarak kullanılan sözcüğün Türkçe’de yaygın kullanılan bir karşılığı yoktur. İlk anda birim veya öge sözcükleri anlamı karşılar gibi görünse de, *agent* ‘eylem yeteneği olan’, ‘bir şeylerin eyleyeni’ anlamını taşımaktadır. Kavramın Türkçe literatürde “eyleyen, yapan, eden, fail, amil” şeklinde kullanımları mevcuttur. Öte yandan “*agent*” ve “*actor*” kavramları sıklıkla birbirinin yerine kullanılmaktadır.¹² “*agency*” kelimesi ise kimi zaman “*agent*” kelimesi yerine

¹⁰ Kate O’Neill, Jörg Balsiger, Stacy D. VAnDeveer (2004), “Actors, Norms and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of the Agent- Structure Debate”, *Annual Review Political Sciences*, 7, s.154.

¹¹ Buzan, Jones, Little, a.g.e.

¹² Bu çalışmada da “*agent*”ın karşılığı olarak “aktör” kelimesi kullanılmıştır.

kullanılmakla birlikte, daha çok “action” kelimesiyle ilgili olarak açıklanmakta ve “eyleyenlik, eyleme, faillik” anlamlarına gelmektedir.

“Agency” çok kullanılan bir kavram olmakla birlikte nadiren tanımlanmıştır.¹³ Agency/faillik kavramı benlik, motivasyon, arzu, amaçsallık, tercih, inisiyatif, özgürlük ve yaratıcılıkla özdeşleştirilmiştir.¹⁴ Agency sık sık “yapı” ile birlikte ve genellikle eylem(action) kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu tür kullanımlarda örtük biçimde yapısal kuramların sözde determinizminin karşısında insan eyleminin belirlenimsiz doğası vurgulanmaktadır.¹⁵ Webster’in Yeni Uluslararası Sözlüğü’nde agency/faillik “güç kullanma ya da aktörlük yeteneği/durumu”(faculty or state of acting or exerting power) olarak tanımlanır.¹⁶ Sibeon ise agency’i “aktörlerin durumlar üzerindeki eylem kapasitesi” olarak kullanmaktadır.¹⁷ Sewell da “agent/ fail olmak” la ilgili olarak içinde yer aldığımız sosyal ilişkiler üzerinde bir noktaya kadar denetimde bulunma kapasitesine işaret etmektedir.¹⁸ Yapılanma teorisinde “agency” farklı eylem dizileri arasında seçim yapma ve değişimi etkileme yeteneği anlamına gelir. Sosyal etkinlik bazen yalnızca belli sonuçların üretiminde aktörün “farklılık yaratabilme” yeteneğine (onların bu sonuçları amaçlamış olup olmadıklarına bakılmaksızın) bağlıdır.¹⁹

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılabacağı üzere faillik/aktör olma durumu, içinde bulunduğumuz sosyal ilişkileri bir dereceye kadar dönüştürme kapasitesini gerektirir. Başka bir deyişle aktörlük bireylerin bağımsız ve özerk karar alma ve hareket etme kapasitesine sahip olmasıyla ilgilidir. Giddens’a göre agency/faillik insanlar bir şeyler yaparken sahip oldukları istemelere değil, ilk elde bu şeyleri yapabilme yeteneklerine gönderme yapar ve agency/faillik’ in güç kavramını içermesinin nedeni

¹³ Roxanne Lynn Doty (1997), “Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Cilt 3 (3), s. 372.

¹⁴ Mustafa Emirbayer, Ann Mische (1998), “What is Agency?”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 4, s.962.

¹⁵ Gordon Marshall (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s.228.

¹⁶ Buzan, Jones, Little, a.g.e.

¹⁷ Roger Sibeon (1999), “Agent, Structure and Social Chance as cross-disciplinary Concepts”, *Politics*, 19(3), s.139.

¹⁸ William F Sewell (1992), “A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation”, *The American Journal of Sociology*, Vol. 98, No.1, s.20.

¹⁹ O’Neill, Balsiger, VAnDeveer, “a.g.e., s.155.

de budur. Nitekim agent/fail’ in *Oxford English Dictionary*’ deki karşılığı da “bir güç uygulayan ya da bir etki yaratan kişi” şeklindedir.

Aktör olmak eylemlerimiz için başkalarıyla birlikte ya da onlara karşı eşgüdüm gerçekleştirebilme niteliğini gerektirmektedir. İnsan aktörü olmak başka türlü davranma kapasitesini içermektedir.²⁰ Giddens faillik’i ahlaki sorumluluk bağlamında ele alır. Ona göre bir şeyin failliği, eylemin sorumluluğunu taşımadır. Eylemi tanımlarken hareket noktası, onun iradi ya da zor altında yapılması (holistik) değil, eyleyen/ ‘ben’/fail olmalıdır. Ayrıca eylemi analiz ederken onun doğrudan gözlemlenir (pozitivist) ya da içsel-yorumlanır (anlamacı) ayrımı da yanlıştır.²¹ Giddens’ a göre eylem dışarıdan gözlenir.

Giddens’ a göre eylem ve faillik somut varlıkların dünyada süre giden olaylara fiili ve tasarlanmış nedenli müdahalesidir, faillik doğrudan praksis kavramı ile ilintilidir ve faillik için geleceğin önceden belirlenmiş olmaması önemlidir.²² Söz konusu amaçlı eylem için ise bilgi şarttır.²³ Bu çerçevede Giddens’ in kuramındaki aktör, tecrübe ile öğrenen, kendi eylemi üzerinde refleksivite (düşünümsellik)²⁴ sahibi ve sorulduğunda eyleminin rasyonelleştirmesini, yani bağlamında haklılaştırılmasını yapacak kadar bilinçlilik düzeyine sahip modern bireydir.²⁵ Bununla birlikte aynı aktör eylemi içindeki gizil güdülerin/ duyguların her zaman farkında olmayabilir.²⁶ Yarı bilinçli yarı bilinçsiz bu aktör yine de her durumda çıkarına uygun davranmaktadır.²⁷ Öte yandan Giddens insan bilgililiğinin her zaman sınırlı olduğunu kabul eder. Eylemin akışı durmadan aktörlerin istemedikleri sonuçlar ortaya çıkarır; bu istenmedik sonuçlar da geri besleme yoluyla, eylemin

²⁰ Anthony Giddens (2003), *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, çev: Ü. Tatlıcan, B. Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları.

²¹ Yıldız Akpolat, “Durkheim’den Giddens’a pozitivist sosyoloji”, e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/download/418/412 (12.05.2012)

²² Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, s.104.

²³ a.g.e., s.106.

²⁴ Bireyin kendi eylemleri, düşünceleri, duyguları vb. üzerinde düşünebilme, onları açıklayabilme, yorumlayabilme ve bunlar ışığında davranışlarını yönlendirebilme yeteneği. Refleksivite, insanların toplumsal gerçekliği aktif bir biçimde inşa etme yolu olduğu için, içinde olduğu sosyal bağlamdan bağımsız olamaz ve bu gerçekliğin tamamlayıcı bir parçasıdır. Ümit Tatlıcan (2005), “Sosyal Teoride Düalizmler: Bazı Temel sosyal teori Okullarıyla Eleştirel Karşılaştırmalar” (içinde Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel problemleri: Sosyal analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları), s.12.

²⁵ Giddens, *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, s.114.

²⁶ a.g.e., s.118.

²⁷ a.g.e., s.118.

farkında olunmayan koşullarını oluşturabilir. İnsanlık tarihini yaratan istendik etkinliklerdir, ancak tarihin kendisi istendik bir tasarı değildir, kendisini bilinçli olarak yönlendirme çabalarına da sürekli karşı koyar.²⁸

“Aktörlük”(actorness) kriteri olarak genellikle irade, otonomi, politika araçları geliştirme yeteneği ve öteki aktörlerce tanınmak gibi özellikler sayılmaktadır. Graham ve Newnham²⁹ da aktörü “uluslararası ilişkilerde fark edilebilir rol oynayan her türlü varlık” şeklinde tanımlamaktadır. “Agency” nin böyle geniş tanımları tüm aktörlerin “agents” olarak düşünülüp düşünilemeyeceği sorusunu gündeme getirmektedir. Yapılanma teorisi ilke olarak, tüm insanların ve onların oluşturduğu organizasyonların (devletler ve devlet dışı aktörler) agency/ faillik kapasitesine sahip olduklarını kabul eder.³⁰

Uluslararası İlişkilerde de aktörün “uluslararası arenada az veya çok bağımsız eylemler geliştirme yeteneğine sahip organize bir varlık”, “diğer otonom aktörlerin davranışları üzerinde etki uygulayan, nispi olarak otonom bir birim”, “en azından dolaylı olarak insanların oluşturduğu ve dünya sistemi içerisinde yer alan bir başka aktöre tamamen tabi olmayan ve de diğer aktörlerle güç ilişkilerine katılan bir organize varlık” şeklinde tanımları mevcuttur.³¹ Bu çerçevede Uluslararası İlişkilerde de devletin yanında birey ya da uluslararası örgüt gibi devlet dışı aktörler de amiller olarak kabul edilmektedir.³²

1.3. YAPI (Structure)

En genel anlamıyla yapı “toplumda organize olmuş ilişkiler bütünü”, “bütünün bir araya getirilişinde uyulan dizge”, “öğeleriyle somut bağıllığı olan bütün” olarak ifade edilebilir. Yapı toplum içinde bireylerin özerk düşünme ve hareket etme kabiliyetlerini sınırlandıran/ etkileyen kalıplaşmış etkileşimlerdir. Yapının sosyal bilimlerde en önemli, ama aynı zamanda en tartışmalı kavramlardan

²⁸ Anthony Giddens (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Struction*, Berkeley: University of California Press, s.27.

²⁹ Graham Evans, Jeffrey Newnham (2007), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H. Ahsen Utku, İstanbul: Gökkuş yayınları, s.26.

³⁰ O'Neill, Balsiger, VAnDeveer, a.g.e., s.155.

³¹ Faruk Sönmezoglu (2000), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, s.19.

³² Nilüfer Karacasulu (2012), “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, ed. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilerde Post-Pozitivist Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık, s.122.

birisi olduğu görüşü³³ yaygındır. Yapı konusunda üzerinde anlaşmaya varılmış bir tanım olmadığı gibi özlü bir tanım getirmeye yönelik çalışmalar da başarıya ulaşmamıştır.³⁴ Dahası, Sewell yapının sosyal bilim söyleminde bir kavramdan çok bir metafor işlevi gördüğünü ve bu yüzden kesin bir şekilde tanımlanamayacağını öne sürer.³⁵ Bu çerçevede yapı toplum bilimlerin en tartışmalı kavramlarından birisi olup farklı okullar kavramı farklı biçimlerde kullanmışlardır. Bunlar arasında en etkili olmuş olanlar kavramın yapısal işlevselci, yapısalci ve Marksçı okullardaki kullanılış şekilleridir.³⁶

İşlevselci okulda yapı, “toplumsal ilişki ya da görüngülerin bir tür kalıplaşması” olarak anlaşılmaktadır. Bu tür bir yapı anlayışı özne (*subject*) ve toplumsal nesne arasındaki ikicilikle (*dualism*) ilişkili olup, burada “yapı”, bağımsız olarak oluşmuş öznenin özgür istenci üzerine konmuş bir kısıtlamanın kaynağı olarak, insan eylemine “dışsal” görünmektedir.³⁷ Uluslararası ilişkiler kuramındaki birçok sistem tanımı işlevselci okuldaki yapı tanımıyla aynı anlamda kullanılmıştır.³⁸

Yapısalci yaklaşımlarda bir yapıyı oluşturan unsurlar arasındaki ilişkiler, bu unsurların tek tek ele alınmasından daha önemlidir ve bu unsurlar arasındaki düzenli ve sistematik ilişkiler yapının temelini meydana getirmektedir. Bir grup insan veya kurum bir araya geldiği zaman, bir araya gelmelerinden dolayı, daha önce bütünü oluşturan parçalarda var olmayan yeni bir takım özellikler ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle yapısalcılar yapı veya bütünün kendini oluşturan parçalardan ayrı bir varlığa sahip olduklarını dile getirmektedir. Başka bir deyişle yapı içinde öğelerin kendi başlarına bir değeri yoktur, ancak dizge içinde yer tuttukları için değer kazanırlar. Bu bakımdan yapı, bağıntılarından oluşan bir denge durumudur.³⁹

Yapısalci kuramlarda kullanılan şekliyle yapı insan eylemliliğinin etkinliğini kaybettiği bir nedensel determinizm doğurmaya eğilimli olmaktadır. Yapılar

³³ Sewell, a.g.e., ss.1-29.

³⁴ Marshall, a.g.e., s. 804.

³⁵ Sewell, a.g.e., ss. 1-29.

³⁶ Faruk Yalvaç (2004), Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalci Yaklaşımlar, ed. Atila Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, s.140.

³⁷ Giddens, *The Constitution of Society*, s.16.

³⁸ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalci Yaklaşımlar, s.142.

³⁹ Sezgin Kızılcıkel, Yaşar Erjem (1994), *Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Atilla Kitabevi, s.455-456.

değişmez biçimde güdülenmiş toplumsal eylemden ayrı biçimde var olur, ama yine de bu eylemleri belirleyen bir etkiye sahip olur.⁴⁰ Başka bir deyişle yapısalcılığa göre bireylerin hareketleri şu veya bu şekilde toplumsal güçlerin ürünüdür ve doğa bilimlerinin araştırma yöntemlerinin kullanılmasıyla sosyal dünya anlaşılabilir ve açıklanabilir. Burada sosyal varlığın yapı olarak belirlenen özellikleri şeyleştirilerek, sosyal süreçler ve olaylar ikinci plana itilmektedir.⁴¹ Yapılar aktörden bağımsız bir varlığa sahip gibi görünerek, insan eylemini belirleyebilmektedir.

Yapısalcı okulda kullanılan yapı kavramı yüzeydeki ilişkiler ile gözlemlenemeyen ilişkiler arasında yaptığı ayırım ile bilimsel gerçekçiliğin yapı anlayışına yaklaşır.⁴² Yalvaç'a göre, bu anlamda bir yapı kavramı Waltz'ın kuramında mevcuttur. Ancak, yapısalcı okuldaki yapı kavramı genellikle analitik bir kavram olarak kullanılıp gerçek yapıları ifade etmediği için bilimsel realizmde olduğu gibi ontolojik iddiaları yoktur.⁴³

Marksizm ise yapı kavramının yalnızca görgül düzenliliklerle özdeşleştirilmesine karşı çıkar ve bu yönüyle işlevselcilikten ayrılır. Öte yandan yapısalcılıkla benzer şekilde yapı kavramının gözlemlenemeyen toplumsal ilişkilerden oluştuğunu dile getirir. Marksizm'i yapısalcılıktan ayıran farklılık ise Marksizm'de yapıların gerçek toplumsal ilişkileri ifade etmesidir.⁴⁴ Devlet, hukuk gibi toplumsal kurumlar ise, bu toplumsal ilişkilerin almış olduğu farklı biçimlerdir. Toplumsal bütünlüğün anlaşılmasında, yalnız görünürdeki toplumsal biçimlerin değil, aynı zamanda bunları ortaya çıkaran öteki toplumsal ilişkilerin de anlaşılması gereklidir.⁴⁵

Uluslararası İlişkilerde realistler/ neorealistler uluslararası sistem yapılarını ulus-devletlerin gözlemlenebilir davranışları (materyal kapasitenin dağılımı) temelinde tanımlarken, dünya sistemi teorisyenleri bu yapıları devletleri oluşturan kapitalist dünya ekonomisinin temel düzenleyici ilkeleri açısından tanımlarlar.⁴⁶

⁴⁰ Marshall, a.g.e., s.805.

⁴¹ Engin Yıldırım (1999), "Giddens'in Yapılanma Teorisi", *Bilgi*, sayı.1, s. 28.

⁴² Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar", s. 134.

⁴³ a.g.e., s.134.

⁴⁴ a.g.e., s.143.

⁴⁵ a.g.e., s.168.

⁴⁶ Wendt, "The agent- structure problem in ...", s.335.

Yapının aktörlerin kimlikleri ve çıkarlarını yaratan olarak bu deterministik tanımı, yapıların aynı zamanda materyal olmayan unsurları da içerdiğini onaylayan bir tanımlamanın yolunu açmaya başlamıştır. Dahası, artan şekilde yapı bir durum olmaktan çok bir süreç olarak görülür olmuştur.⁴⁷ Örneğin Giddens, yapıyı “sosyal sistemlerin yeniden üretiminde kendi kendini tekrarlayan kurallar ve kaynaklar” olarak tanımlamaktadır. Sewell ise yapıyı sosyal eylemi sınırlayan ve izin veren, karşılıklı olarak (birbirini) destekleyen düzenler ve kaynaklar seti” olarak görür.⁴⁸ Benzer şekilde Wendt herhangi bir sosyal sistem yapısının üç unsuru- materyal koşullar, çıkarlar ve kimlikler- içerdiğini savunmaktadır.⁴⁹ Bir başka deyişle yapı hem materyal hem de normatif elementleri barındırır. Aktörler normatif yapıyı inşa eder ve değiştirebilir. Wendt’ın dediği gibi anarşiyi devletler yaratır. Başlıca rasyonel uluslararası ilişkiler teorilerine göre anarşi, egemenlik, çıkar, kimlik gibi kavramlar değişmez iken, inşacılığa göre sosyal olarak (sosyal ilişkiler ve paylaşılan anlamlar ile) yapılandırıldığı için zamanla değişebilir.

⁴⁷ O’Neill, Balsiger, VanDeveer, a.g.e., s.154.

⁴⁸ Sewell, a.g.e., s. 19.

⁴⁹ Alexander Wendt (1999), *Social Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 139.

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL BİLİMLERDE AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI

2.1. TARTIŞMANIN DOĞASI/ ARKAPLANI

Birey ile toplum ya da aktör ile yapı arasındaki ilişkinin niteliği sosyal bilimlerin en temel tartışma konularından birisi olagelmıştır. Bu konuda toplumdan bireye giden Durkheimci stereotip “şeyleştirme” (*reification*) ile bireyden topluma giden Weberci stereotip “iradecilik” (*voluntarism*) iki temel kampı oluşturmaktadır. Yapının eylemden ve eylemi yapan aktörden önce geldiğini iddia eden yapısalcı-işlevselci görüşler, toplumsal ve bireysel refah ve mutluluk için dışsal sınırlamaların gerekliliğini vurgulamakta ve ontolojik olarak sosyal yapıyı kendisini oluşturan birimlere önsel kılmaktadır. Yapıya karşılık eylemi önceleyen yorumsamacı yaklaşımlar ise bireyi sosyal dünya hakkında bilgisi olan, amaçlı davranan ve ne yaptığını açıklayabilen bir aktör olarak değerlendirmekte ve aktörün ancak dışsal sınırlamalardan kurtulduğu zaman tüm potansiyelini kullanma imkânına kavuşacağını savunmaktadır. Başka bir ifadeyle, ilk görüş insanoğlunun eylemlerindeki her türlü otonomiye inkâr ederken, ikincisi aktörlerin eylemlerinin yerleşik oldukları yapıları tamamıyla görmezden gelmektedir. Bu şekilde eylemler yapıya referansla izah edildiği sürece veya bunun tersi şekilde, her olaydaki bağımsız değişken onun kendi doğruluğundaki sorunlaştırmada elde edilemez olacağından⁵⁰ sosyal teori içindeki bu yapı-eylem düalizmi’nin (ya da tanımlanma biçimine göre yapı-eylem “düalite”sinin) aşılması/uzlaştırılması önemli bir mesele olarak ortaya çıkmaktadır.

Yapı-eylem düalizminin aşılmasına yönelik çeşitli çabalar söz konusu olmakla birlikte gerek meselenin Uluslararası İlişkiler literatüründe tartışılmasına ön ayak olan Wendt’in, gerekse bu tartışmaya müdahil olan öteki akademisyenlerin tezlerine dayanak teşkil etmesi bağlamında Anthony Giddens ile Roy Bhaskar’ın çalışmaları ön plana çıkmaktadır.

⁵⁰ Walter Carlsnaes (1992), “The Agency- Structure Problem in Foreign Policy Analysis”, *International Studies Quarterly*, 36(3), s. 250.

2.2. GIDDENS VE YAPILANMACI YAKLAŞIMI

Sosyal bilimlerdeki yapı- eylem ikiciliğini (*dualism*) aşma yolunda önemli bir mesafe kaydeden toplum bilimcilerden birisi Anthony Giddens'tır. Giddens bir gerçekliğin parçası olduğumuzu, gerçeklik anlayışımızın –dilimiz aracılığıyla şekillendiği için- büyük ölçüde bir yorum meselesi olduğunu, bu yüzden epistemolojik sorunlara, yani gerçekliğin nasıl anlaşılabilirliğine odaklanmak yerine ontolojiye yönelmemiz, yani farklı sosyal teori ve sosyoloji okullarının varlık veya oluş konusunu nasıl ele aldıklarını, toplumu meydana getiren şey olarak neyi gördüklerini araştırmamız gerektiğini düşünür.⁵¹ Bu çerçevede Yapılanma Kuramını (*Structuration Theory*), insan aktörünü dışlayan ve yapıyı öne çıkaran işlevselci-yapısalcı yaklaşımlar ile bireysel aktörlerin sosyal teorinin odağında yer aldığı yorumcu (*hermeneutic*) sosyolojilerin⁵² eleştirisi bağlamında geliştirir.

Birey- toplum ilişkisine merkezi bir önem veren yapılanma kuramı, beşeri aktör olarak bireye önemli bir yer vermekle birlikte, bireyi, tarihin yapıcısı olarak değil, yalnızca tarih yapımının bir ögesi olarak görmektedir. Benzer şekilde tarih yapımı sürecinde, yapı da tek başına bir belirleyici olarak görülmez. Giddens'a⁵³ göre beşeri hayat tek başına bireysel ya da yapısal etkenlere bağlı kalınarak açıklanamaz. Toplumsal gelişmelerde bireyin/aktörün ve yapının karar vericiliğinin eşit düzeyde kavramsallaştırılması gerekir ki, böylece sosyal değişimler sürekli yapılanma biçiminde kendini dışı vuran süreçler olarak algılanabilir.

2.2.1.Yapı ve Sistem

Giddens kuramını oluştururken yapı ve sistem arasında bir ayrıma gider, ki yapısalcı ve işlevselci okullarda bu iki kavram arasındaki fark yeterince net olmayıp birbirini içinde kaybolma eğilimindedir. Giddens'ın kullandığı şekliyle yapı, “yapısal özellikleri”, ya da daha kesin bir ifade ile sosyal sistemlerde zaman ve mekân ilişkisini sağlayan “yapılaştırıcı özellikleri” anlatır.⁵⁴ Bu haliyle Giddens yapıyı “sosyal sistemlerin yeniden üretiminde tekrarlanan kaynaklar ve kurallar” olarak tanımlamaktadır. Yapı, zihinsel mekânda ve insanın bilgi kabiliyetinin organik

⁵¹ Tatlıcan, a.g.e., s.2-3.

⁵² Etnometodoloji, sembolik etkileşimcilik, fenomenolojik sosyoloji.

⁵³ Giddens, *The Constitution of Society*, s.162.

⁵⁴ Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, s.205.

zemininde örülür ve eylemlerle kendini dışa vurur.⁵⁵ Başka bir deyişle, yapının insan zihni dışında ve uygulamaya konuldukları zamanlar hariç, zaman ve uzamda somut bir varlığı söz konusu değildir. Burada yapılar, gözle görülebilen fiziki varlıklar olmayıp, zihinlerde yer edinen ve tekrarlanan eylemlere zemin hazırlayan gayri maddi olgular olarak görülmektedir. Yapılar sosyal sistemlerin inşa edilme anları dışında zamanda- mekânda yer almazlar.⁵⁶

Giddens yapının yapısal setler olarak somut bir biçime büründüğünü iddia etmektedir. Bu bağlamda Kapitalist toplumun temelini oluşturan yapısal set “özel mülkiyet: para: sermaye: hizmet sözleşmesi: kar”⁵⁷ şeklinde tanımlanabilir. Burada yapı setleri arasında dönüşüm söz konusu olup özel mülkiyet paraya, para sermayeye, sermaye işçi çalıştırmaya ve kar yapmaya dönüştürülmektedir. Bu dönüşümü gerçekleştiren kurallar ve kaynaklar ise bir aktör sayesinde ortaya çıkmaktadır.⁵⁸

Giddens yapının varlığını, konuşma ve dil arasındaki ilişkiyi örnek vererek açıklamaya çalışır. Giddens’ a göre konuşma bir eylem, dil ise yapıdır. Konuşma onu gerçekleştirecek bir özneyi gerektirirken, dil ise bir özneye sahip değildir. Konuşmacılar tarafından kullanılıncaya ya da yazıya dökülünceye kadar dilin bir varlığı yoktur. Bunun gibi sosyal hayattaki yapılar da sadece sosyal eylemde ortaya çıkarlar. Konuşma, nasıl dilin yapısından kaynaklanıyorsa, her sosyal eylem de aynı şekilde harekete geçirdiği yapıdan kaynaklanmakta ve onu ima etmektedir.⁵⁹

Toplumsal yapı teriminin Anglo-Amerikan sosyolojide genelde sahip olduğu “görünür kalıp” anlamını Giddens’in terminolojisinde sistem kavramı taşımaktadır. Burada sistemle kastedilen şey, yapısal özelliklerin aynı anda hem “sürekli biçimde düzenlenen pratiklerin aracı” hem “sonucu” olduğu “toplumsal pratiklerle ilişkilerin örgütlenmesi ve yeniden üretilmesi”dir.⁶⁰ Giddens sosyal sistemlerin toplumsal yeniden üretimdeki süreklilikler sayesinde mekânda olduğu kadar zamanda da

⁵⁵ Giddens, *The Constitution of Society*, s.377.

⁵⁶ Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, s.206.

⁵⁷ Giddens, *The Constitution of Society*, s.186.

⁵⁸ Yıldırım, a.g.e., s.30.

⁵⁹ Giddens, *The Constitution of Society*, s.128.

⁶⁰ Alan Swingewood (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s.364.

kalıplaştıklarını kabul eder. Yani sosyal sistemler, yapının aksine zaman- mekân içinde yer alır ve toplumsal pratikler aracılığıyla inşa edilirler.⁶¹ Bu yüzden sosyal sistemler “yapısal bütünlük” tür. Sosyal sistemlerin hem süre hem genişlik bakımından en derinlere uzanan pratikleri ise kurumlardır.⁶² Başka bir ifadeyle Giddens’in kuramında yapı, “sosyal sistemlerin yapılaşmış özellikleri olarak organize olmuş kurallar ve kaynaklar” ı ifade ederken, sistem kavramı ise “düzenli pratikler olarak organize olmuş, aktörler ya da kollektiviteler arasındaki yeniden üretilmiş ilişkiler” e işaret etmektedir. Yapıların süreklilik ya da dönüşümünü ve bu yüzden sistemlerin yeniden üretimini düzenleyen koşullar ise “yapılanma” terimini karşılamaktadır.⁶³

2.2.2.Yapının İkiliği

Yapılanma teorisi, yapı ve aktörün birbirine karşılıklı bağımlılığını vurgulamaktadır. Giddens’a göre, sosyal sistemlerin yapısal özellikleri hem pratiklerin sonucudur, hem de bu pratiklerin ortaya koyulabilmesine olanak verir. Bu bağlamda Giddens’a göre, toplumu yaratanlar insanlardır, fakat bunu tarihsellikleri içinde konumlanmış olarak yaparlar. Bu yaklaşımda, yapısalcılarda olduğu gibi aktörü doğrudan belirleyen bir yapı ya da bireyci yaklaşımlardaki gibi bağımsız bir aktör yerine her ikisinin de etkileşim halinde olduğu öne sürülür. Yapılar Giddens’a göre etkileşimin hem koşulu, hem de sonucu olmaktadır. Ontolojik olarak böyle bir yaklaşımda yapı da, aktör de aynı madalyonun iki yüzü gibi algılanmaktadır.

Yapılanma teorisi, sosyal değişimlerin açıklanmasına ilişkin yapısalcı yaklaşımları eleştirir. Yapısalcılık, beşeri davranışlar üzerinde sınırlandırıcı etkilere sahip sürecin sadece bir yüzünü görmektedir.⁶⁴ Giddens’a göre ise aktörlerin ve yapıların oluşumu, birbirinden bağımsız olarak verilmiş iki görüngü kümesini, bir ikiciliği (*dualism*) değil, bir ikiliği (*duality*) yansıtır.⁶⁵ Bu çerçevede, aktörlerin ve yapının birbirlerine karşılıklı bağımlılığını tanımlayan “yapının ikiliği” kavramı, yapılanma kuramının merkezinde yer almakta ve sosyal hayattaki sürekliliğin ve değişimin açıklanmasında bu kavrama önemli işlevler yüklenmektedir. “Yapının

⁶¹ Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri*, s.217.

⁶² a.g.e., s.206.

⁶³ a.g.e., s.208.

⁶⁴ Giddens, *The Constitution of Society*, s.212-213.

⁶⁵ Giddens ikilik (*duality*) ile ikicilik (*dualism*) arasında bir ayrıma gider. İkilik, iki unsurun birbirine karşılıklı bağımlılığını ifade ederken, ikicilik birbirine zıt olduklarının ifadesidir. Giddens, a.g.e., s.25.

ikiliği” nin anlamı, yapının bireyler açısından dışsal bir öge olmaması, pratiklerden doğmasıdır ve temeli, pratikte –söylemsel bilinçte değil- “eylemin düşünümsel biçimde gözlenmesiyle gerçekleşen” rutinler ve karşılaşmalardadır.⁶⁶ “Yapının ikiliği” çerçevesinde, aktör- yapı ilişkisi diyalektik olup, toplumsal değişimi yönlendirme girişimlerinde birbirleriyle sürekli olarak etkileşim durumundadırlar. Sosyal sistemlerin yapısal özellikleri, tekrarlanan pratiklerin hem aracı hem de sonucudurlar. Yapı bireylere “dışsal” değildir. Yapı, kısıt (*constraint*) ile eşitlenmemelidir; o her zaman hem kısıtlayıcı hem de olanak vericidir.⁶⁷

Giddens’a göre toplumsal yapılar, insanlar üzerinde onları belli biçimde davranmaya iten doğa güçleri gibi bir etkide bulunmazlar. Yapısal kısıtlamalar aktörlerin kendi davranışları hakkındaki güdülerini ya da gerekçelerinden bağımsız olarak işlemezler.⁶⁸ Yani insanlar her zaman ilgili konularda seçimler yapar, asla tamamen koşullar tarafından sürüklenmezler.⁶⁹

Yapılanma kuramında aktörlerin toplumsal değişimi yönlendirmede başvurdukları araçlar olarak kaynaklar ve kurumlar da önemli bir yer tutmaktadır. Kaynaklar, sosyal etkileşim sürecinde bilebilme yeteneğine sahip aktörlerce yapılandırılan ve yeniden üretilen sosyal sistem varlıklarıdır.⁷⁰ Kurumlar ise toplumun üyelerinin çoğunluğu tarafından tanınan veya icra edilen rutinleşmiş pratiklerdir. Sembolik düzen veya söylem biçimi, siyaset, ekonomi, hukuk veya yaptırımlar toplumdaki en önemli dört kurumu oluşturur.⁷¹ Aktörler, toplumun yapılandırılmasını yönlendirme sürecinde bu kurumların her birinden rutin olarak faydalanmaktadır. Bununla birlikte kurumlar, toplumun zihnine daha derin biçimde işlenmiş olduklarından kaynaklardan farklıdırlar.

Özetle, Giddens’in yapılanma kuramının temelinde yapıların ikiliği (*duality*) varsayımı yatmaktadır. Hem yapıyı aktöre, dolayısıyla onun eylemlerine önceleyen yapısalcılık ve işlevselcilikten hem de aktörü ve onun eylemlerini yapıya önceleyen yorumsamacı sosyolojinin hermönetik geleneğinden ayrılan Giddens’in kuramında

⁶⁶ Swingewood, a.g.e., s.364.

⁶⁷ Giddens, *The Constitution of Society*, s.24.

⁶⁸ a.g.e., s.181.

⁶⁹ Derek Layder (1994), *Understanding Social Theory*, London: Sage, s.139.

⁷⁰ Giddens, *The Constitution of Society*, s.14.

⁷¹ a.g.e., s.107.

yapıların ve aktörlerin oluşumu birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Bunlar sosyal bir süreç içerisinde birbirlerini karşılıklı olarak inşa eden unsurlardır.⁷² Başka bir deyişle “Giddens aktörleri ve yapıları karşılıklı olarak oluşturulan ya da belirlenen varlıklar olarak kuramsallaştırılmakta ve bu soruna dair ilişkisel bir çözüm önerisi getirmektedir”.⁷³ Bu kuramda yapılar, hem mümkün kılan (*enable*), hem de sınırlayan (*constrain*) şeyler olarak ele alınmaktadır.⁷⁴

Giddens’ı sosyolojik eylem, yapı ve değişim kuramları açısından “tekerleği yeniden icat etmek” ile özelde yapılanma kuramını hiçbir şey anlatmamakla ve ampirik olmakla (Talcot Parsons’ın kuramsal çalışmalarıyla paralellik kurarak) suçlayan bir dizi eleştiri mevcuttur.⁷⁵ Archer’a göre Giddens’in yapı tanımı problemlidir. Ona göre yapı belli bir zamanda insani etkileşim yoluyla desteklenen ve somutlaştırılan kurallar ve kaynaklarla yapılan sosyal pratiklere indirgenemez özelliklere sahiptir. Giddens her bir verili zamanda bazı yapısal özelliklerin daha esnek olduğunu ve bazılarının da değişim için diğerlerinden daha çok direnç oluşturduğunu kavrayamamaktadır.⁷⁶ Başka bir deyişle Giddens’in tanımı yapısal özelliklerin muhtelif türleri arasındaki bir farklılaştırmadan yoksundur. Bu durum Giddens’in *voluntarismi* (iradecilik) abartmasına ve sınırlamayı minimize etmesine yol açar.⁷⁷ Ayrıca, yapılanma teorisi aktörlerin sosyal şartlarını nasıl dönüştüreceği ve onların var olan yapıları sadece tekrar üretip çoğaltacağı sorularına tatmin edici cevaplar sunamamaktadır. Archer, Giddens’in yapılanma kuramına karşı geliştirdiği “morfogenez” yaklaşımı ile sosyal analize zaman unsurunu dâhil ederek aktör- yapı meselelerini ileriye taşımak ister. Morfogenez, farklı yapısal ve kültürel bağlamlardaki sınırlamaların katılığını ve serbestlik derecelerini analiz ederek farklı sosyal gruplar için, iki bakış açısının ağırlıklarını çözmeye çalışır.⁷⁸ Yapıların ortaya çıkmasında bir *önce* (önceden ortaya çıkmış toplumsal yapılar, *sırasında* aktörlerle

⁷² Sezgin Kaya (2008), “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, vol.63, no.3, s.99.

⁷³ Wendt, “The Agent- Structure problem...”, s.350.

⁷⁴ Faruk Yalvaç (2007), “Devlet”, ed. Atila Erarp, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*, İstanbul: İletişim yayınları, s.47.

⁷⁵ Marshall, a.g.e. s. 806.

⁷⁶ Margaret Archer (1982), “Morphogenesis versus Structuration: On Combining structure and Action”, *British Journal of Sociology*, 33 (4), ss.455-483.

⁷⁷ a.g.e., s. 457.

⁷⁸ Margaret Archer (1995), *Realist Social Theory: A Morphogenetic Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, ss.294-344.

yapılar arasındaki temsiliyet süreci), ve sonra (yeniden üretilmiş ya da dönüştürülmüş) arasında bir ayrım yapan Archer'e göre aktörlerin eylemleri için bağlı oldukları toplumsal ilişkiler bizim tekrarlanan ve rutinleşmiş davranışlarımızdan yapılmış soyutlamalar olmayıp, bağımsız nedensel özellikleri vardır.⁷⁹

2.3. BHASKAR VE BİLİMSEL REALİZM/ ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİK⁸⁰

Bilimsel realizm 1970'li yılların ortasında Roy Bhaskar tarafından geliştirilmiş, özünde pozitivizm eleştirisine dayalı bir bilim felsefesi⁸¹ olup, toplum bilimlerin doğa bilimlerinde olduğu gibi bilimsel olarak incelenebileceğini savunmaktadır. Uluslararası İlişkiler kuramı açısından önemi ise uluslararası ilişkilerin incelenmesinde odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydırmasıdır.⁸²

Bhaskar, toplum ve birey arasındaki ilişkiyi gerçekçi bir yaklaşımla açıklamak üzere Dönüşümsel Toplumsal Eylem Modeli'ni (*Transformational Model of Social Activity*) geliştirmiştir. Bu modele göre kişiler ve toplum 'diyalektik olarak' ilişkili değillerdir. Bunlar aynı sürecin iki ayrı uğrağını teşkil etmedikleri gibi kökten farklı türde şeylere atıfta bulunurlar.⁸³ Bhaskar'a göre toplum, amaçlı insan eylemi için zorunlu koşulları sağlar ve amaçlı insan eylemi de onun için zorunlu bir koşuldur.⁸⁴ Başka bir ifadeyle toplum insan etkinliği olmaksızın var olamayacağı gibi, bu tür bir etkinlik de yapıp ettikleri şeylere dair bir kavrayışa sahip olan aktörler tarafından girilmediği sürece gerçekleşmeyecektir. Ancak bu, aktörlerin toplumu/toplumsal yapıları yarattığı anlamına gelmez. Doğrusu aktörler onu yeniden üretirler ya da dönüştürürler.⁸⁵ Bu bağlamda Bhaskar toplumu "bireylerin yeniden

⁷⁹Faruk Yalvaç (2012), "Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik", ed. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilerde Post-Pozitivist Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık, s. 35; Archer, *Realist Social Theory*, s.106.

⁸⁰ Yalvaç, bilimsel realizmin Uluslararası İlişkilerde uygulanan halini eleştirel gerçekçilik olarak adlandırmaktadır. Faruk Yalvaç (2010), "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivist Sonrası Aşama", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24.

⁸¹ Roy Bhaskar (1978), *A Realist Theory of Science*, Brighton: Harvester Books; Roy Bhaskar (1979), *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, London: Routledge. Bir bilim felsefesi olarak bilimsel/ eleştirel realizmin Uluslararası İlişkiler'deki siyasal realizmle hiçbir ilgisi yoktur.

⁸² Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında...".

⁸³ Bhaskar (1998), *The Possibility of Naturalism*, s.36.

⁸⁴ a.g.e., s.39.

⁸⁵ a.g.e., s.36.

ürettiği ya da dönüştürdüğü ve bireyler böyle yapmadıkça var olamayacak olan bir yapılar, pratikler ve uylasimler toplami” olarak kavramsallaştırmaktadır.

Eleştirel gerçekçilik, analiz düzeyi, toplumsal dünyanın ontolojik derinliği ve ortaya çıkma kavramları yerine kişi, sistem, devlet gibi farklı düzeyleri varsayar. Eleştirel gerçekliğin konuya yaklaşımı analiz düzeyi sorunsalı çerçevesinde incelenen farklı düzeylerin, aslında ontolojik olarak aynı toplumsal ilişkilerin farklı yönleri (toplumsal, ekonomik, siyasal) olarak anlaşılması gerektiğidir.⁸⁶ Eleştirel gerçekçilik Waltz’ın geliştirdiği ve indirgemeci ve holistik olarak ayırdığı düzeyler açısından tartişılan analiz düzeylerindeki ayrımların ontolojik açıdan önem taşmasına rağmen, konunun uluslararası ilişkiler teorisinde metodolojik ve epistemolojik bir tartişma gibi ele alınmiş olduğunun altını çizer. Konuyu sadece metodolojik ve epistemolojik düzeyde ele alan Waltz gibi akademisyenlerin asıl sorunsalı “acaba hangi düzeyden bakarsak devlet davranışlarını daha iyi inceleyebiliriz”in otesine geçememiştir. İşte bu noktada Uluslararası İlişkiler’deki pek çok meselenin analizinde odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydıran Eleştirel Gerçekçilik aktör ve yapı tartişmasını da uluslararası algısıyla doğrudan ilişkili olarak daha derin toplumsal katmanlar ve altta yatan toplumsal ilişkilerin bir boyutu olarak anlaşılması gerektiğini öne çıkarmaktadır. Çünkü Eleştirel gerçekçilik, uluslararası devletlere veya ulusal toplumu bireylere indirgemekten ziyade toplumsal ilişkiler ve bunların almış olduğu farklı biçimlere odaklanmakta, iç/dış ayrımını ise aynı toplumsal ilişkilerin almış olduğu farklı biçimler olarak değerlendirmektedir.⁸⁷

Eleştirel gerçekçilik, yapıların oluşumuyla ilgili olarak fikir ve anlamların önemini kabul etmekle birlikte, bu fikirlerin maddi bir ortamda oluştuğunu da görmezden gelmez. Olaylara verdiğimiz anlamlar, bunların maddi olarak nasıl inşa edildikleri, oluştukları ve temsil edildikleriyle ilgilidir.⁸⁸ Bir başka deyişle, dilsel, söylemsel ya da yorumsal bir gerçeklik anlayışını savunan post-yapısal, post-modern, yorumsamacı ve inşacı kuramlardan farklı olarak eleştirel gerçekçilik maddi ilişkiler

⁸⁶ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar...”, s. 21-22.

⁸⁷ A.g.e., s.23.

⁸⁸ Milja Kurki, Colin Wight (2007), “International Relations and Social Science”, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford: Oxford University Press, s.27.

açısından tanımlanan yapısal bir toplumsal ontoloji anlayışını benimser.⁸⁹ Bu çerçevede yapıları kurallara, normlara ve pratiklere indirgemek ya da ondan türetmek yerine, toplumsal yapılardan başlamak ve “kural, norm ve pratikleri toplumsal yapıların (çoğunlukla niyet edilmeden) yeniden üretildiği ve bazen değiştirildiği araçlar olarak” görmek gerekir.⁹⁰

⁸⁹ Jonathan Joseph (2007), “Philosophy in International Relations: A Scientific Realist Approach”, *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, s.345.

⁹⁰ Yalvaç, “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında...”, s.20.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI

3.1. TARTIŞMANIN ANLAMI

Uluslararası ilişkiler teorisinde, geleneksel olarak aktör- yapı tartışmasının iki yanını temsil eden iki farklı nedensellik açıklaması mevcuttur. Hollis ve Smith'in "açıklamak" ve "anlamak" bağlamında ele aldıkları iki hikâye⁹¹ bu iki farklı nedensellik açıklamasını karşılamaktadır. Bu hikâyelerden ilki, toplumun yapısını üreten ve zaman zaman da dönüştüren aktörün hikayesi iken, diğeri ise aktörlerin pratiklerini olanaklı kılan ve/veya engelleyen "yapı"nın hikayesidir. Aktör- yapı tartışması, bu iki farklı hikâyenin uzlaştırılması çabalarının bir sonucu olarak, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren disiplin gündeminde yer bulmuştur. Bu, 1980 öncesi uluslararası ilişkiler teorilerinin yapı- aktör tartışmasından tamamen bağımsız olduğu anlamına gelmez. Uluslararası ilişkilerin geleneksel teorileri olarak anılan İdealizm ve Realizmin aktör- yapı ilişkisine dair belli ön kabulleri olduğu gibi "İkinci Tartışma"⁹² ile başlayan indirgemeci- sistemci teoriler, aktör- sistem ikiliklerinin özünde de aktör-yapı tartışması bulunmaktadır.

Aktör- yapı tartışması, aktör ya da yapının hangisine ontolojik öncelik verileceği üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede farklı sentezler ortaya çıkmakla birlikte, hepsinin ortak özelliği aktör ya da yapıdan herhangi birine ontolojik öncelik vermekten kaçınmak olmuştur.⁹³

Bugüne dek pek çok farklı şekilde kavramsallaştırılan⁹⁴ aktör- yapı problemi, sosyal yaşamın ve sosyal nedenselliğin araştırılmasının merkezinde yer almaktadır.⁹⁵

⁹¹ Hollis, Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, s.1. Yazarlar birisini "iç/inside", diğeri "dış/outside" olarak tanımladıkları bu hikâyeleri "açıklamak" ve "anlamak" bağlamında yaptıkları tartışmalar sonunda birbirlerinin yerine geçemeyecek, varlıklarını ayrı olarak sürdürmesi gerekli araştırma odakları olarak belirlemişlerdir. Anlamak(iç hikaye) aktörlerin zihinlerinde düzeni yeniden-üretmektir. Anlatmak(dış hikaye) ise bilimsel yolla nedenleri bulmaktır.

⁹² Uluslararası ilişkilerdeki kuramsal tartışmalar için bkz. Yosef Lapid (1989), "The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post Positivist Era", *International Studies Quarterly*, vol.33, 235-254.

⁹³ Doty, "Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique ...", s. 367.

⁹⁴ "parça- bütün", "mikro- makro", "aktör- sistem", "birey- toplum", "eylem- yapı", "bireycilik- bütünsellik".

⁹⁵ Morten S. Andersen (2008), "Bridge Over Troubled Water: Revisiting the Agent- Structure Debate in Constructivist IR-Theory", Presented at the annual meeting of the ISA's 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides, Hilton San Francisco, San Francisco, CA, USA, March 26, s.3.

Uluslararası İlişkiler teorisi içinde aktör- yapı problemi etrafında dönen tartışma oldukça karmaşıktır. Bunun temel sebebi, Wight'ın⁹⁶ doğru bir şekilde tespit ettiği gibi, konunun tartışılmasında katılımcıların çoğu zaman aynı problem hakkında konuştuklarının açık olmayışıdır: birisi meselenin epistemolojik olduğunu düşünürken, bir diğeri metodolojiyle ilgili olduğuna inanmaktadır. Ontolojik meseleler devamlı olarak açıklama konularıyla karıştırılmaktadır. Bu noktada problemin temelde ne olduğunun açıklığa kavuşturulması ve şayet varsa problemin değişik formları (analiz düzeyi problemi, aktör- yapı problemi, mikro-makro problemi) arasındaki ayrımların ortaya çıkarılması önem kazanmaktadır.

Aktör- yapı sorunu birisi ontolojik, diğeri epistemolojik olmak üzere birbiriyle ilişkili iki problemden oluşmaktadır.⁹⁷ Aktör- yapı tartışması ontolojik boyutta, çalıştığımız “gerçeklik” ve “gerçeklik”in neden oluştuğuyla ilgilidir. Burada aktörlerin ve yapıların nitelikleri ile onlar arasındaki ilişki önem kazanmaktadır. Hatta Carlsnaes’e göre bu ilişkinin sosyal ve politik teorideki en önemli konu olduğu bile ileri sürülebilir.⁹⁸

Aktör- yapı tartışmasıyla ilgili epistemolojik sorun ise daha çok aktör ve yapıların nedensel olarak önemli kabul edilen niteliklerine bağlı olarak, yapanlar ve yapılarla eşleştirilen açıklama biçimlerinin seçimiyle ilgilidir.⁹⁹

Uluslararası İlişkilerde aktör-yapı tartışmasının etrafında döndüğü birkaç soru mevcuttur:¹⁰⁰ Uluslararası alandaki bir olay ya da fenomenin aktörlerle ilgili unsurlara ya da yapısal unsurlara odaklanan bir açıklaması iyi bir açıklama mıdır? Uluslararası İlişkiler sistem içindeki etkileşimler bütününe niteliklerini ya da birimlerin davranışlarının bir açıklamasını mı vermeyi amaçlamalıdır? Aktörler ve yapılar nelerdir? Ne anlama gelir? Uluslararası ilişkiler dünyasında aktörler ve yapılar birbiriyle nasıl ilişkilidir? Toplumsal yapıları tarafından sınırlananlar ve mümkün kılınanlar olarak aktörler yaptıkları işlerde ne kadar özgürdürler? Sosyal yapının bir türü bir diğesine nasıl dönüşür? Aktör- yapı ilişkileri nasıl değişir?

⁹⁶ Colin Wight (2006), *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*, New York: Cambridge University Press, s.90.

⁹⁷ Wendt, “The agent- structure problem in International Relations Theory”, s.339.

⁹⁸ Carlsnaes, a.g.e.

⁹⁹ Wendt, “The agent- structure problem in International Relations Theory”, s.340.

¹⁰⁰ Suganami, a.g.e., s.365- 366.

Mevcut sorulardan anlaşıldığı üzere tartışma oldukça kapsamlı bir alana yayılmıştır. Nitekim Ole Waever¹⁰¹ de Uluslararası İlişkiler'deki yapı- aktör tartışmasını, üç tartışmanın gevşek bir takımıydı olarak değerlendirmektedir: Özne- nesne, analiz düzeyleri ve yapılanma konusu. Aktör- yapı tartışması aynı zamanda uluslararası siyasetin dünyasında süreklilik ve değişimleri açıklama girişimleriyle ilgilidir. Öte yandan aktör-yapı tartışması başlarda devlet merkezli Uluslararası İlişkiler teorilerinin eleştirisi ile ilgili idi. Bu nedenle çoğu analiz devletler(*agents*) ve uluslararası sistem(yapı) arasındaki ilişkiyi irdlemiştir.¹⁰²

Her ne kadar tartışmanın doğrudan *agent- structure debate* adıyla disipline girişi 1980 sonrası döneme denk düşse de, disiplinin geleneksel tartışmaları olarak anılan İdealizm ve Realizm dahi konuya ilişkin ön kabuller taşımaktadır. Hem idealizm hem de realizm insan doğasından hareketle, insani özellikleri devlete yüklemiş ve uluslararası ilişkilerin birim/aktör/devlet merkezli bir açıklamasını sunmuşlardır. Disiplindeki “davranışsalci devrim”le birlikte ise konu indirgemeci teoriler- yapısal teoriler ekseninde ele alınmıştır. Bu noktada Kenneth Waltz önemli bir referans noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Waltz daha bilimsel bir uluslararası inşası amacıyla indirgemeci ve yapısal teoriler arasında ayrıma gitmiş ve kendi teorisini yapısal olarak nitelemiştir. Bugün aktör ve yapıya ilişkin yapılan açıklamaların hepsinde bir şekilde Waltz’a referans verilmektedir. Hatta tartışmanın Waltz’ın yapısalcılığının sorgulanması üzerinden sürdürüldüğü söylenebilir. Buradan hareketle öncelikli olarak Uluslararası İlişkilerde Waltz’ın temsil ettiği Neorealizm ve Uİ’nin diğer yapısalci kuramı- dünya sistemleri analizi öncelikli olarak ele alınmalıdır.

Sosyal bilimlerde cereyan eden aktör- yapı konusundaki tartışmalara disiplindeki ilk tepkiler olarak niteleyebileceğimiz Wendt, Dessler, Carlsnaes, Hollis ve Smith’in çalışmaları tartışmanın ilk dalgası olarak değerlendirilebilir. Bunlar içinde Wendt, Dessler, Carlsnaes ontolojik temelli bir aktör- yapı tartışması okuması yaparken, Hollis ve Smith konuya epistemolojik açıdan yaklaşmaktadır. Tartışmanın ikinci dalgası içinde ise Wight, Doty ve Suganami’nin postyapısalci okumaları

¹⁰¹ Ole Waever (1994), “Resisting the Temptation of Post Foreign Policy Analysis”, W. Carlsnaes and S. Smith(ed), *European Foreign Policy*, London: Sage, s.260.

¹⁰² O’Neill, Balsiger, VanDeveer, a.g.e., s. 155.

sayılabilir. Burada vurgulanması gereken bir nokta tartışmanın bu ikinci dalga ile birlikte bambaşka bir yere evrilmiş olduğudur. Bieler ve Morton'un Cox'un çalışmalarından hareketle alternatif bir tarihselci metodu konuya yerleştirmeye çalıştıkları çalışmaları ise tartışmanın bir üçüncü dalgasını oluşturur.

3.2.ANALİZ DÜZEYLERİ MESELESİ

Analiz düzeyleri konusu, 1950'ler boyunca doğal bilimlerin kesinliğini ve metodolojisini sosyal bilimlere uygulamaya çalışan davranışsal hareketin daha kapsamlı etkisinin bir parçası olarak, disiplinde daha pozitivist ve daha bilimsel bir yaklaşımın teşviki yönünde UI'nin gündemine gelmiştir. Uluslararası ilişkilerde analiz düzeyi sorununu ilk defa 1959'daki "*Man, the State and War*" adlı çalışmasında savaşın nedenlerini üç düzeyde (birey, devlet, uluslararası sistem) analiz ederek bir anlamda bu alandaki tartışmayı başlatan Waltz savaşın insan doğasından kaynaklanan nedenlerle, devletin kendinden kaynaklanan nedenlerle ve uluslararası sistemden kaynaklanan nedenlerle analiz edilebileceğini göstermiştir.¹⁰³

"Davranışsalcı devrim", kısa sürede sosyal bilimlerde, sosyal olguları anlamaya yönelik başlıca iki yaklaşım (*atomistic ve holistik*) hakkındaki, çoktandır devam eden epistemolojik bir tartışma ile kaynaşmıştır.¹⁰⁴ Bu iki yaklaşım UI'de, Waltz'ın (1979) kullanımından sonra daha yaygın biçimde *indirgemeci (reductionist)* ve *sistemik (systemic)* yaklaşımlar olarak bilinir.

Konuyu sistematik olarak ilk ele alan çalışma ise David Singer'ın¹⁰⁵ 1961 tarihli "*The Level of Analysis Problem in International Relations*" makalesi olmuştur. Singer'ın analiz düzeyi yaklaşımı, disiplinin teorik gelişiminde haklı olarak bir dönüm noktası olarak düşünülür.¹⁰⁶ Zira Buzan'a göre¹⁰⁷ analiz düzeyleri meselesi, analistleri açıklamalarını nasıl sunacakları hakkında daha sistematik olmaya zorlamış, teori üzerine ana akım tartışmanın büyük kısmını şekillendirmiş ve

¹⁰³Tayyar Arı (2002), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul: Alfa Yayınları, s.145.

¹⁰⁴Barry Buzan (1997), "The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered", ed. Ken Booth ve Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Polity Press, s. 200.

¹⁰⁵David J. Singer (1961), "The Level of Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol.14, Iss.1, ss.77-92. Makalenin bir Türkçe çevirisi için bkz. David Singer (2006), "Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyleri Meselesi", *Uluslararası İlişkiler*, cilt.3, sayı.11, 3-24.

¹⁰⁶Wight, *Agents, Structures and International Relations*, s. 102.

¹⁰⁷Buzan, a.g.e., s. 213.

uluslararası ilişkilerin çok geniş ve kompleks çalışma konusunu parçalara ayırmak için etkili bir yol sağlamıştır. O “uluslararası sistem” kavramının gerçekten ne anlama geldiği üzerine düşünmeyi teşvik etmiş ve disiplinde bir dizi ontolojik ve epistemolojik sorunun düşünülmesi gereğine yönelik farkındalığı artırmıştır. Disiplinde ne bilgi olarak kabul edilir ve açıklamanın geçerli metodları nelerdir? Dünyada bulunan “gerçek” varlıklar ve analitik kurgular arasındaki ilişki nedir? Analiz düzeyleri meselesinin tartışılmasından türeyen bu tür sorular disiplinin metodolojik soruları yanında, epistemiye ve ontolojiye dair açılımlar sağlamıştır.

Singer makalesinde devlet ve sistem düzeyleri arasında nedensellik ve sonuç açısından bir ayırım yapılması gereğine işaret etmiş, sistem düzeyine verilen önceliğin devletleri homojen birer birim olarak göstererek devletler arasındaki benzerliği abartırken, birim düzeyindeki açıklamaların da devletler arasındaki farklılığı abartarak sistemin etkilerini ikinci plana ittiğini ileri sürmüştür. Ancak Singer bu iki düzeyin birleştirilip genel bir Uİ kuramı geliştirilmesinin çok zor olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁸

Yurdusev¹⁰⁹ ve Moul¹¹⁰ ise Singer’ın analiz düzeyini analiz birimi ile karıştırmış olduğunu iddia ederler. Hem analiz düzeyi hem de analiz birimi tüm analistlerin yapmaları gerekli seçimlerdir. Analiz düzeyi meselenin nasıl çalışılacağı hususu (metot ve bağlam) ile ilgili iken analiz birimi neyin çalışılacağı konusuna (aktör ve obje) referans vermektedir. Yurdusev felsefi, teorik ve pratik düzey olmak üzere üç analiz düzeyi ve bireysel, toplumsal ve evrensel birimler olmak üzere üç analiz birimi belirlemiştir. Analiz düzeyi ve analiz birimi birbiriyle ilişkilendirilmesine rağmen, belli bir analiz düzeyinin tercihi, otomatik olarak belli bir analiz biriminin seçimini beraberinde getirmemektedir.¹¹¹

Literatürde çokça analiz düzeyi ve analiz birimi sınıflandırması mevcut olmakla birlikte, bizim konumuz açısından önemli olan nokta analiz düzeyleri meselesinin aktör-yapı tartışmasındaki yeri/ aktör- yapı tartışmasıyla ilişkisidir.

¹⁰⁸ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s. 144.

¹⁰⁹ A. Nuri Yurdusev (2007), “Analiz Seviyesi” ve “Analiz Birimi”: Bir Ayırım Argümanı, (çev. Ahu Özsolak), *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(16), ss. 3-19.

¹¹⁰ W.B Moul (1973), “The Level of Analysis Problem Revisited”, *Canadian Journal of Political Sciences*, 6, ss.494-513.

¹¹¹ Yurdusev, “Analiz Seviyesi ve Analiz Birimi: Bir Ayırım Argümanı”,s. 15.

Buzan’a göre sistemik ve indirgemeci yaklaşımlar arasında seçim yapma gerekliliği daha geniş ve henüz çözümlenmemiş, epistemolojik tartışma içinde bir durumdur ve bu karşılığı analiz düzeyleri tartışmasına aktarmak gerekli değildir.¹¹² Nitekim uluslararası olayları açıklamada analiz birimi ya da açıklama kaynağından hiç biri daima hâkim değildir. Uluslararası ilişkilerde bizim için önemli olan konu herhangi bir olay yada fenomen hakkında hangi analiz birimlerinin ve hangi açıklama kaynaklarının bize en fazla şeyi söylediğidir.¹¹³

Küçük’e göre de *analiz düzeyi* sorunsalı ile *aktör-yapı* tartışmasını birbirinden ayırmak gerekir. İlk tartışma daha çok dar anlamda bir yöntem veya analitik açıklama sorunudur. İkinci tartışma ise ontoloji sorunsalıdır.¹¹⁴ Eleştirel gerçekçi yaklaşım da analiz düzeyi sorunsalı çerçevesinde incelenen farklı düzeylerin, aslında ontolojik olarak aynı toplumsal ilişkilerin farklı yönleri (toplumsal, ekonomik, siyasal) olarak anlaşılması gerektiğini vurgular.¹¹⁵ Düzey ifadesi, düzeylerin diğer düzeylerden yapıların diğer yapılardan, ilişkilerinse diğer ilişkilerden ortaya çıktığını kuramsallaştıramamaktadır.¹¹⁶ Analiz düzeylerinin farklı bir şekli olan aktör- yapı ilişkisi birim- sistem ifadesinden daha ontolojik anlamda yapılan bir ayırmadır.¹¹⁷

3.3.İLK DALGA YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI

Uluslararası ilişkiler disiplininin kuruluşundan bu yana uluslararası ilişkiler teorilerinin hepsi aktör-yapı ilişkilerine dair kabuller/içerimler taşımakla birlikte, konunun “*agent-structure debate*/aktör-yapı tartışması” olarak disiplinin gündeminde yükselişi 1980lerin sonu 1990ların başına tekabül eder. Uluslararası kontexte aktör-yapı problemine referans verildiğinde ise neredeyse her zaman Waltz’a dikkat çekilmekte ve tartışma temelde Waltz’ın yapısal kuramının eleştirileri üzerinden gelişmektedir. Waltz’a yöneltilen eleştiriler iddia etmektedir ki, Waltz’ın yapısal olarak deterministik yaklaşımı yalnızca insan etkinliğine alan bırakmakta başarısız olmakla kalmayıp aynı zamanda aktör ve yapı arasındaki ilişkinin sorunlu doğasını

¹¹² Buzan, a.g.e., s.212.

¹¹³ A.g.e., s.213.

¹¹⁴ Küçük, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak”, s. 781.

¹¹⁵ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar...”, s.20.

¹¹⁶ A.g.e., s.21.

¹¹⁷ A.g.e., s.21.

kabullenmekte de başarısızdır.¹¹⁸ Bu noktada önemli olan şey, aktör- yapı tartışmasına katkıda bulunan herkesin Waltz'ın uluslararası yapı açıklamasına dair temel bir memnuniyetsizliği paylaşıırken, yapısal kuramlaştırma fikrinin kendisini reddetmiyor olmalarıdır.¹¹⁹ Wendt'a göre de yapısal kuramlaştırma Waltzian yapısal realizmin eksikliklerinden dolayı kolayca itiraz edilebilir değildir.¹²⁰ Gerekli olan şey daha zengin ve daha kesin/doğru yapısal açıklamalardır.¹²¹

3.3.1.NEOREALİZM VE YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI

Realizm'e yöneltilen eleştirileri karşılamak üzere "daha bilimsel" bir uluslararası politika kuramı geliştirmek amacını taşıyan Waltz, uluslararası politika kuramının temellerini oluşturduğu *Man, the State and War*¹²² kitabında uluslararası bir olguyu(savaş) açıklamak üzere üç imge/üç düzey belirlemektedir. Bu çerçevede savaşın insan doğasından kaynaklanan nedenlerle, devletin yapısından kaynaklanan nedenlerle ve uluslararası sistemin yapısından kaynaklanan nedenlerle açıklanabileceğini göstermiştir. Waltz bu analiz düzeyleri arasındaki etkileşimin farkında olunmasının ve herhangi birine diğerleri karşısında gereğinden fazla önem verilmemesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.¹²³ Öte yandan Waltz ilk iki düzeyin belli bir savaşın nedenlerinin açıklanmasında önemli olabileceğini, ancak üçüncü düzey olmaksızın genel olarak savaşların neden çıktığının anlaşılamayacağı üzerinde durmaktadır. "İlk iki düzey dünya siyasetinde yer alan güçleri tanımlamaktadır, fakat üçüncü düzeyin yokluğunda bu güçlerin önemini değerlendirmek ve ortaya çıkaracakları sonuçları tahmin etmek de imkânsız görünmektedir".¹²⁴

Yapısal bir uluslararası ilişkiler kuramı geliştirmeye girişen Waltz analiz düzeylerine göre uluslararası ilişkiler kuramları arasında "sistemik" ve "indirgemeci" kuramlar şeklinde ikili bir ayrıma gider. Ona göre uluslararası nedenleri bireysel

¹¹⁸ Buzan, Jones, Little, a.g.e., chapter 6.

¹¹⁹ Wight, *Agents, Structures and International Relations*, s.91.

¹²⁰ Alexander Wendt (1992), "Level of Analysis vs Agents and Structures", *Review of International Studies*, 18(2), ss.181-185; Alexander Wendt, (1995), "Constructing International Politics", *International Security*, 20(1), ss. 71-78; Wendt, *Social Theory of International Relations*.

¹²¹ A.g.e., s.12.

¹²² Kenneth Waltz (1959), *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, New York: Colombia University Press. Bu kitabın bir Türkçe çevirisi için bkz. Kenneth Waltz (2009), *İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçın, Ankara: Asil yay.

¹²³ Martin Griffiths, Steven C. Roach, M. Scott Salamon (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, çev. CESRAN, Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 58.

¹²⁴ Waltz, *İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz...*, s.

veya ulusal seviyede toplayan uluslararası politika kuramları indirgeyicidir; nedenlerin uluslararası seviyede de işlediğini düşünebilen kuramlar ise sistemiktir.¹²⁵ Waltz'ın şiddetle savunduğu iddialardan biri uluslararası sistemin ancak sistemik teoriler yoluyla anlaşılabilirliği. Sistemi, sistemi oluşturan parçaların niteliklerine göre anlamaya çalışmak indirgemecilik hatasına düşmektir.¹²⁶ Waltz'a göre gerek Lenin'in emperyalizm kuramı gerekse Neorealizm öncesi sistem analizleri, sistemi devlet ve diğer aktörlerin bir toplamı olarak ele aldıkları ve uluslararası sistemle ilgili değerlendirmeleri bu aktörlerin davranışları ve bu davranışlarla ortaya çıkan etkileşimlerden çıkarsadıkları için indirgemecidir.¹²⁷

Waltz'a göre indirgemecilik olayları yalnızca aktörlerin arasındaki ilişkilere dayanarak açıkladığı için yetersizdir. Çünkü sistemin özelliklerine bağlı olarak, aktörlerin eylem gerçekleştirmedeki niyetleri ile aktörler arası ilişkilerin ortaya çıkardığı sonuçlar farklı olmaktadır. Waltz, indirgemeciliğe düşmemek için, yapıyı, aktörlerin eylemlerine ve ilişkilerine inmeden incelemek gerektiğini düşünmektedir.¹²⁸ Waltz'a göre uluslararası politika yalnızca devletlerin eylemleri tarafından değil, aynı zamanda devletlerin eylemlerini de belirleyen sistemin yapısal nitelikleri tarafından şekillendirilmektedir.

Yapısal kuramını geliştirmeye başlamadan önce Waltz sistem ve birim ile yapı ve süreç kavramlarını ayırtırmaya çalışmaktadır.¹²⁹ Waltz'a göre sistem bir yapıdan ve birbirleri ile etkileşimde olan aktörlerden oluşur.¹³⁰ Yapı tüm sistemi kapsamakta ve ondan bir bütün olarak söz edilmesini olanaklı kılmaktadır.¹³¹ Yapı aktörlerin içsel özelliklerinden, davranışlarından ve bu aktörler arasındaki etkileşimden ayrı olarak tanımlanmaktadır. Neorealizme göre yapı soyut bir kavramdır ve aktörlerin birbirleriyle olan etkileşimleri açısından değil, sistemde diğerleri karşısındaki pozisyonları açısından tanımlanmaktadır. Bir başka deyişle,

¹²⁵ Kenneth Waltz (1982), *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, Ankara: Siyasal Kitabevi, s.19.

¹²⁶ Chris Brown, Kirsten Ainley (2007), *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, İstanbul: Yayın Odası, s.36.

¹²⁷ Kenneth Waltz (1979), *Theory of International Politics*, Reading, Mass.: Addison- Wesley, s.38

¹²⁸ Hollis, Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, s.106-107.

¹²⁹ John G. Ruggie (1983), "Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis", *World Politics*, vol.35, no.2, s.264.

¹³⁰ Waltz, *Theory of International Politics*, s.38.

¹³¹ Burcu Bostanoğlu (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa*, Ankara: İmge yay, s.91.

aktörlerin sistemde düzenlenişi yapıyı tanımlamaktadır. Bu düzendeki değişimler de sistem değişikliklerini açıklamaktadır.¹³²

Farklı siyasal sistemlere ve farklı ideolojilere sahip olan devletlerin benzer davranış ve politikalar benimsemesinin nedenlerini açıklamaya çalışan¹³³ Waltz'ın kuramında yapı anahtar bir kavram olarak iş görür. Waltz'a göre bütünün/yapının kendini oluşturan birimlerin davranışları üzerinde kısıtlayıcı ve düzenleyici bir etkisi vardır. Yapı davranışı, sosyalizasyon ve rekabet gibi dolaylı iki açıdan etkiler. Sosyalizasyon devletlerin etkileşim içerisinde giderek birbirlerine benzer davranışlar sergilemeleri anlamına gelirken, rekabet ise bu benzer özelliklere sahip devletlerin aynı zamanda sürekli bir rekabet içinde olmalarına işaret etmektedir.¹³⁴ Waltz'ın uluslararası sistemin düzenleyici bir ilkesi olarak anarşi çıkarımı da buradan kaynaklanır. Waltz'ın anarşi kavramı merkezi bir yönetimin yokluğunu ve dolayısıyla çatışma olasılığını ifade eder.¹³⁵

Waltz'a göre hiyerarşi ilkesine göre düzenlenmiş ulusal sistemlerden farklı olarak, uluslararası sistemin yapısı anarşiktir.¹³⁶ Anarşi ilkesi, devletlerin davranışlarını şekillendirip sistem ölçeğinde bütün aktörlerin uymak zorunda oldukları yapısal koşullar yaratır. Anarşik sistemin dayattığı bu *self-help* sistemi içinde devletler yaşamsal amaçlarını gerçekleştirmek ve güvenliklerini sağlamak konusunda tek başınadır ve yalnızca kendi yeteneklerine ve kaynaklarına güvenmek zorundadırlar. Bu sistemde her devletin birincil hedefi hayatta kalmaktır.¹³⁷ Bu manada Waltz'ın anarşik sisteminin bir sonucu da sistemdeki birimler/devletler üzerindeki 'aynılaştırıcı' etkisidir. Başka bir deyişle Neorealizm'de uluslararası sistemin yapısı tüm devletlerin kendi güvenliklerini sağlamak üzere hareket etmelerine sebep olan bir *self-help* sistemini getirdiği için devletler, iç yapıları ne olursa olsun fonksiyonel olarak farklı görülmez. Bu sayede bütüncül aktörler olarak devletlerin nitelikleri önemsizleşir ve Waltz uluslararası sistemin yapısını anarşi ve

¹³²Yücel Bozdağlıoğlu (2007), "Neorealizm", ed. Haydar Çakmak, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ankara: Platin Yayıncılık, s.145.

¹³³Andrew Linklater (1995), "Neo-realism in Theory and Practice", ed. Ken Booth, Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, 242.

¹³⁴Waltz, *Theory of International Politics*, s. 75-76.

¹³⁵A.g.e., s. 102.

¹³⁶A.g.e., s. 88-93.

¹³⁷A.g.e., s. 105.

güç dağılımı ile açıklar. Waltz'ın yapı tanımı materyalisttir¹³⁸ ve yapı devlet davranışlarını kısıtlar. Ayrıca amil ya da aktör olarak sadece devlet kabul edilmiştir. Dolayısıyla ontolojik bir indirgemecilik söz konusudur. Waltz yapının aktörlerin kimliklerini ve buna bağlı olarak çıkarlarını inşa edeceğini öngörememiştir.¹³⁹

Waltz'ın ontolojik modeli iktisatla belirgin bir analogiye dayanmaktadır.¹⁴⁰ Mikro ekonomik teori bireysel birimlerin (bu durumda kişilerin ve firmaların) kendi çıkarlarına yönelik eylemleri ve etkileşimleri sonucu kendiliğinden nasıl bir düzen ortaya çıktığını tanımlıyorsa, Waltz'ın teorisinde de uluslararası sistem birimlerin etkileşimlerinin kasıtsız bir sonucu olarak kavramsallaştırılmaktadır. Uluslararası politik sistem ekonomik piyasalar gibi temelde bireycidir, kendiliğinden oluşmuştur ve beklenmediktir.¹⁴¹ Bir başka ifadeyle bu Waltz'ın ontolojisinde yapı, ayırt edilebilir birimlerin etkileşimi ile ortaya çıkan eylemin kendiliğinden oluşmuş, amaçlanmayan koşullarına işaret eder. Bu durumda yapı etkileşimin bir ürünü olmaktan çok, bir yan üründür.¹⁴² Aynı zamanda yapı onu değiştirme ya da etkilerini kontrol etme girişimlerine karşı özünde dayanıklıdır. Waltz'a göre yapı bir kez oluştu mu, devletlerin üzerinde ve onların kontrol edemediği bir güç olmakta ve uluslararası sistemin yapısı devletlerin davranışlarını sınırlamaktadır.¹⁴³ Yapı, varlığını sürekli kılan davranışları ödüllendirir ve normalden sapan eylemi de cezalandırır.¹⁴⁴ Böylece yapı 'oluşturucu' birimlere rağmen varlığını sürdürür.

Yalvaç'a göre Waltz yapı kavramını tanımlarken kullandığı "yapı parçaların düzenlenişi ile tanımlanır", "bu düzenlemeler görülemez, incelenemez ve gözlemlenemez", "yapı gördüğümüz bir şey değildir", "sistem kuramında yapı oluşturucu bir kavramdır" gibi ifadelerle zaman zaman bilimsel gerçekliğin yapı tanımına uygun bir yapı kavramına yaklaşıp da, bu yapıların gerçekten var

¹³⁸ Burada kastedilen maddi/ materyalist yapılar askeri olanakları ve bunların uluslararası sistemdeki dağılımlarını ifade eder. Bunun felsefi anlamda materyalist bir yapı kavramıyla ilgisi yoktur. Faruk Yalvaç (2011), "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi", *Uluslararası İlişkiler*, cilt.8, sayı.29, ss.71-99.

¹³⁹ Karacasulu, a.g.e., s.116.

¹⁴⁰ Martin Hollis, Steve Smith (1991), "Beware of Gurus: structure and action in International Relations", *Review of International Studies*, 17(4), s.400.

¹⁴¹ Waltz, *Theory of International Politics*, s.91.

¹⁴² David Dessler (1989), "What's at stake in the agent- structure debate?", *International Organization*, vol.43, no.3, s.450.

¹⁴³ Bozdağlıoğlu, a.g.e., s.146.

¹⁴⁴ Waltz, *Theory of International Politics*, s.74.

olduklarını inkar etmesi ve bunları insan bilincinin bir ürünü olarak görmesi O’nu halen ampirik analitik geleneğin bir parçası kılmaktadır.¹⁴⁵ Waltz’ı pozitivistizmden uzaklaşmış gösteren bir başka şey ise, yapıların bilinmesinin ancak kuramcının bu yapıları “icat etmesi” ile olanaklı hale geldiğini belirtmesi¹⁴⁶ ve yapı ile etkileşim içinde olan birimler(devletler) arasında yaptığı ontolojik ayırmadır. Oysa Waltz gerçekliği tanımlayacak bir ontoloji arayışında olmaktan çok salt analitik bir kavramsallaştırma yapmaktadır.¹⁴⁷

3.3.2. DÜNYA SİSTEMLERİ ANALİZİ VE YAPI- AKTÖR TARTIŞMASI

Uluslararası ilişkilerin yapısalcı kuramlarından bir başkası olan ve 1970’lerde Immanuel Wallerstein tarafından ortaya atılan dünya-sistemleri analizi, en genel ifadeyle dünya sistemi içindeki birimlerin birbirleriyle ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak Wallerstein gerek analiz birimlerini gerekse bu birimler arasındaki ilişkileri tanımlarken geleneksel Uİ teorilerinden farklı kavramlar kullanmaktadır.

Wallerstein’e göre sosyal fenomenler, “sosyal sistem” olarak adlandırılan bütünlük içinde anlaşılabilir. Sosyal ilişkiler birimlerine indirgenemez ve bu ilişkiler birimlerden analitik biçimde bağımsız ve ontolojik olarak da öncel ele alınmalıdır.¹⁴⁸ Bu çerçevede Dünya-sistemleri analizi her şeyden önce, ulusal devleti temsil eden standart analiz biriminin yerine “dünya-sistem” olarak adlandırılan ve bugüne dek üç varyant halinde var olduklarını iddia ettiği “tarihsel sistemleri” geçirir: mini-sistemler, dünya-imparatorlukları ve dünya ekonomileri.¹⁴⁹ Wallerstein’in dünya-sistemi, dünya-ekonomisi ve dünya-imparatorlukları kavramlarında kullandığı tire (bütün) dünyanın sistemleri, ekonomileri ve imparatorluklarından söz etmeyi değil, fakat bir dünya olan (ama muhtemelen ve aslında genellikle de bütün yerküreyi kapsamayan) sistemler, ekonomiler ve imparatorluklardan söz etmeyi amaçlamasıyla ilgilidir.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s.152.

¹⁴⁶ Waltz, *Theory of International Politics*, s.80.

¹⁴⁷ Yalvaç, “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler...”, s.17.

¹⁴⁸ Carlsnaes, a.g.e., s.252.

¹⁴⁹ Immanuel Wallerstein (2011), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: BgstYayınları, s.40.

¹⁵⁰ A.g.e., s.40.

Tarihsel-yapısal bir analizle modern dünyanın köklerini Batı Avrupa’da 1450-1670 arasında kapsayan “uzun on altıncı yüzyıl”da bulan¹⁵¹ Wallerstein modern dünya sistemini kapitalist dünya-ekonomi ile tanımlamaktadır. Modern dünya sistemi Kuzey Batı Avrupa’da kapitalist üretim ilişkilerinin toplumların şekillenmesinde belirleyiciliği elde edecek derecede yoğunlaşmasından doğmuştur.¹⁵² Modern dünya-sistemi bugüne dek gördüğümüz ilk dünya-ekonomi olmamakla birlikte, bu kadar uzun süre ayakta kalabilmiş ve gelişebilmiş ilk dünya-ekonomidir ve bunu tamamen kapitalist olmakla başarmıştır.¹⁵³

Bir dünya-ekonomi, içinde bir işbölümü olan ve bu yüzden temel ya da asli malların dikkate değer bir büyüklükte içsel mübadelesinin yapıldığı, sermaye ve emek gücü akışlarının gerçekleştiği büyük bir coğrafi alandır.¹⁵⁴ Tüm dünya sistemini kapsayan geniş siyasal yapılar olarak tanımlanan dünya-imparatorluklarından farklı olarak, dünya-ekonomisi ortak siyasal bir yapıdan yoksundur. Devlet olarak adlandırılan pek çok siyasal yapıyı içinde barındıran dünya ekonomilerinde siyasal süreç bu devletler arasında işlemektedir. Ancak devletlerin sınırları dünya ekonomisinden çok daha dar olduğundan, dünya ekonomisi bu devletleri ve dolayısıyla siyasal süreçleri içermektedir.¹⁵⁵

Wallerstein dünya-sistemini tarihsel-sistem olarak tanımlamaktadır. Böylece, bu tür bir sistemin işleyişi hakkında yapılan genellemeler zaman dışı, ebedi hakikatler ileri sürüyormuş gibi görünme tuzağından kurtulmuş olur. Bu tür sistemlerin ebedi olmayışı ise bu sistemlerin başlangıçları, “geliştikleri” dönem boyunca süren yaşamları ve yaşamlarının sonunda geçişler/ dönüşümler olduğu anlamına gelmektedir.¹⁵⁶ Ancak bu Wallerstein’ın uluslararası sistem bağlamında yapıyı verili almadığı anlamına gelmez. Aktör- yapı ilişkisi göz önünde

¹⁵¹ Mustafa Küçük (2014), “Marksist Teoriler”, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul: Küre Yayınları, s.143.

¹⁵² Ali Murat Özdemir (2007) “Uluslararası Ekonomi Politika Marksist Yaklaşımlar”, ed. Muhittin Ataman, *Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, Ankara: Nobel Yay., s.77.

¹⁵³ Wallerstein, a.g.e., s.41.

¹⁵⁴ A.g.e., s.51.

¹⁵⁵ M. Fatih Tayfur (2000), “Systemic-Structural Approaches, World System Analysis and the Study of Foreign Policy”, *METU Studies in Development*, Cilt.27, (3-4), s. 283.

¹⁵⁶ Wallerstein, a.g.e., s.43.

bulundurulduğunda dünya sistem analizinde yapıya ontolojik öncelik tanınmıştır ve aktörler bu yapının etkilerine indirgenmiştir.

Wallerstein'e göre birey, devlet, sınıf vb. aktörlerin tümü yalnızca uluslararası yapının etkilerinin bir ürünüdür. Bu yapı dünya kapitalist ekonomisinin ilkeleriyle tanımlanır. Kapitalizmin kurumları olarak ele alınan devletlerin aktörler olarak varlıkları da kapitalist dünya sistemi ile ilişkileri çerçevesinde açıklanmıştır. Bir dünya-ekonomi ve bir kapitalist sistem el ele gider. Kapitalist dünya ekonomisi genel bir politik yapıyı ya da homojen bir kültürü birleştiren çimentodan yoksun olduğu için, sistemi bir arada tutan işbölümünün etkinliğidir. Ve bu etkinlik kapitalist bir sistemin sağladığı sürekli olarak genişleyen zenginliğin bir fonksiyonudur.¹⁵⁷ Kapitalist bir sistemde emeğin bölüşümü büyük oranda devletlerin ya da devletler arası sistemin varlığına bağlıdır. Zira, sermaye birikimi için gerekli siyasal ve kültürel yapıları devlet sağlar. Bu bağlamda dünya sistemleri analizinde devletler aktör olarak sadece kapitalist dünya sisteminin etkileri olmaktan ibarettir.¹⁵⁸

Anlaşılabacağı üzere Wallerstein da, Waltz'dan biraz farklı da olsa, yine yapıları ontolojik olarak ilksel almakla somutlaştırma/şeyleştirme sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kapitalist dünya sistemi onu üreten eylemlerden analitik olarak bağımsız bir araştırma nesnesi olarak ele alınmaktadır. Böyle bir anlayış devlet ve sınıf yapanlarını sistemik zorlukların pasif "taşıyıcısı" olarak görme eğilimindedir.¹⁵⁹ Bu şekilde, bu görüş kurumları ve sosyal hayatın yapısal "kısıtlılıklarını" somutlaştıranın, yeniden üreten ve dönüştürenin sadece insan eylemi olduğunu kavrayamamaktadır.¹⁶⁰ Wallerstein'in yaklaşımı siyasal sistem yerine ekonomik sistemi temel alması dışında Kenneth Waltz'ın yapısalcı/sistemci yaklaşımını hatırlatmaktadır.¹⁶¹ Dahası Wallerstein'in kuramında dünya sisteminin üç farklı yapısal konuma (merkez, yarı-çevre, çevre) bölünmesi, neden sistemin bu özel yapıyı geliştirdiğini açıklayamadığı gibi bu yapının devamlılığını da garanti edemez.¹⁶²

¹⁵⁷ A.g.e., s.52.

¹⁵⁸ Wendt, "The Agent- Structure Problem...", s.346.

¹⁵⁹ A.g.e., s. 347.

¹⁶⁰ Griffiths, Roach, Salamon, a.g.e., s.155.

¹⁶¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s.132.

¹⁶² Wendt, "The agent- structure problem...", s. 347.

3.3.3. WENDT ve YAPILANDIRMACI YAKLAŞIM

3.3.3.1. Konstruktivizm ve Aktör- Yapı Tartışması

Guzzini'nin belirttiği gibi bir akademik topluluk içindeki gelişmeler başlıca iki konjonktüre (akademik ortam dışındaki tarihsel gelişmeler ve akademinin kendi içindeki tartışmalar)bağlı olarak gerçekleşmektedir.¹⁶³ Bu çerçevede Konstruktivist yaklaşımların disiplinde yer bulması da hem Soğuk savaşın sona ermesinden sonra neorealist ve neoliberal kuramların yeni sorunlar karşısında yetersizliği, hem de 1980li yıllardan itibaren sosyal bilimlerde pozitif bilim anlayışına alternatif arama çabalarının bir sonucudur. Konstruktivizm, genel olarak sosyal bilimlerde 1980'lerden itibaren ağırlık kazanan yapılandırmacılığın uluslararası ilişkilerdeki izdüşümü olarak görülebilir.

Konstruktivizmin ontolojiye ilişkin kabulünde, varlıklar ile onlar arasındaki ilişkilerin bir öncelik sırası yoktur. Bu uluslararası ilişkilere uygulandığında, aktör ile yapı arasında, hangisinin diğerini ürettiği veya belirlediği konusunda bir tercih yapma zorunluluğu ortadan kalkmaktadır. Bu çerçevede konstruktivizm aktör-yapı ikiliğini, her ikisine de eşit derecede etkinlik verecek biçimde kurgulamaya çalışmaktadır. Bu yolla aynı zamanda, ana akım uluslararası ilişkilerin ihmal ettiği, “değişim” sorunsalının açıklanmaya çalışılmasına zemin hazırlamaktadır. Konstruktivizmde aktör ve yapı arasındaki ilişkiyi belirleyen kurallardır. Toplum ile birey arasındaki bağ kurallar, pratikler ve bunların oluşturduğu kurumlar aracılığıyla kurulmaktadır.¹⁶⁴ Kurallar insanlara ne yapmaları gerektiğini söyler, paylaşılan anlamları olanaklı kılar ve insanlara kurala uyup uymama seçenekleri sunarak bunlar üzerinden eylemde bulunulmasını sağlar.¹⁶⁵

Wendt'in sosyal konstruktivizm versiyonu, evvelce sosyolojide vuku bulmuş olan aktör-yapı tartışmasınca belirlenen bir yol izlemiştir. Nitekim hem Bhaskar'ın bilimsel realizmi hem de Giddens'in yapılanma kuramı Wendt'in ünlü *Social Theory of International Politics* kitabıyla Uluslararası İlişkilerin teorik tartışmalarının içine

¹⁶³ Stefano Guzzini (2000), “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 6/2; (2000), s. 147–182

¹⁶⁴ Nicholas Onuf (1989), *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Colombia: University of South Caroline Press, s.36.

¹⁶⁵ A.g.e., s.51.

girmeye başlamıştır. Wendt yapısalcı yaklaşımların ötesine geçme hedefiyle yapısal-tarihsel bir analiz önerir.

Neorealizm devletler sisteminin yapısını, onu oluşturan birimlerin özellik ve etkileşimlerine indirgerken (devletler), dünya sistemi kuramcıları devlet ve sınıfları kapitalist dünya sisteminin kendisini yeniden üretme gereksiniminin bir yansıması olarak görür. Yapılanma kuramı ise, hem birim hem de yapılara eşit ontolojik statü vererek, gerek birimler açısından gerekse de sistem açısından tanımlanabilecek bir indirgemecilikten kaçınır.¹⁶⁶ Wendt devlet aktörleri ile sistemik yapıların birbirlerini “karşılıklı olarak oluşturdıklarını”, bu nedenle davranışların neorealizmde olduğu gibi sadece sistem tarafından değil, özneler arası etkileşim süreçleri sonunda belirlendiğini belirtir. Bu sadece yapılara değil, aktörlere de ontolojik olarak yer veren ve aktörlerin sistemin değişiminde rol oynayabilmesine imkan veren bir yaklaşımdır.¹⁶⁷

Yapılanma kuramını devletler sisteminin incelenmesinde bir analiz yöntemi olarak kullanan Wendt’a göre Neorealizm yapı- aktör sorununu bireylere ontolojik öncelik vermek suretiyle çözmüştür. Bu yüzden bireyselci bir ontolojiye sahiptir. Bu şekilde sistem, yapıları ortaya çıkarıcı değil sınırlayıcı bir işlev görmektedir. Zira yapılar aktörlerin etkileşimleri sonucu ortaya çıkıyorsa, aynı zamanda onları ortaya çıkaramaz. Wendt yapı/ aktör sorununda yapı ve aktörlerin diyalektik bir ilişki içinde oldukları bir yapılanma kuramı önermektedir.¹⁶⁸ Bu çerçevede Wendt, uluslararası sistemi devletlerin hem anarşinin gereklerince sınırlandığı, ama aynı zamanda bu gereklerin oluşturulmasında rol oynadığı bir alan olarak ele almakta ve anarşinin önceki statik açıklamalarını reddetmektedir.¹⁶⁹

Wendt ünlü makalesinde Neo-realizm ve dünya sistemi kuramlarında bulunan “yapısal” kuram kavramlarını karşılaştırır ve önemli farklılıklara rağmen bu kavramsallaştırmaların aktör- yapı sorununa ortak bir yaklaşımı paylaştıklarını iddia eder. Bundan sonra Wendt kuramını bu iki yaklaşımın- Neorealizm ve dünya sistemi

¹⁶⁶ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s.174.

¹⁶⁷ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, s.82.

¹⁶⁸ Wendt, “The Agent- Structure problem...”, s.350.

¹⁶⁹ Alexander Wendt (1992), “Anarchy is What States Makes of it: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, vol.46, no.2.

kuramı- eleştirisi üzerine kurar. Wendt uluslararası ilişkilerin “yapısal” kuramları olarak adlandırılacak Neorealizm ve dünya sistemi kuramlarının aktör-yapı sorununa yönelik çözümlerinin bir noktada benzerlik taşıdığını ve bu benzerliğin bu kuramlarda ortak bir temel zayıflık yarattığını iddia etmekte ve Giddens’in yapılanma kuramına ve bilimsel realizme dayandığı kendi kuramını bu ortak zafiyete çözüm olarak sunmaktadır. Ne “bireyci” ne de “kollektivist” ontolojiler biri ya da diğerini somutlaştırmadan(şeyleştirmeden) aktörler ve yapılar arasındaki ilişkiyi yakalayamadıklarından, eylemi ve yapıyı ikiliğin karşıt taraflarınıymış gibi ele alma eğiliminin üstesinden gelebilecek bir ontolojiye ihtiyaç vardır.¹⁷⁰

Wendt’a göre aktör- yapı sorunu birisi ontolojik, diğeri epistemolojik olmak üzere birbiriyle ilişkili iki problemten oluşmaktadır.¹⁷¹ Ontolojiyle ilgili problem aktörlerle yapıların doğası ve aktörlerle yapılar arasındaki ilişki ile ilgili olup “bu varlıklar ne tür varlıklardır? Sosyal yapılardan bahsediliyorsa bunlar gerçekten varlık mıdır? Aktörler ve yapılar birbirleriyle nasıl etkileşim içine girerler?” gibi soruları içerir. Wendt’a göre bu sorulara verilecek cevaplar sosyal bilimler literatüründe sıklıkla tartışılan bireycilik/ yapısalcılık dikotomisine karşılık gelir. Zira bu sorulara verilecek cevaplar ya “bir analiz birimini ontolojik olarak öncül hale getirmek” ya da “analiz birimlerine eşit ve dolayısıyla indirgenemez ontolojik statüler vermek” olacaktır ki Neorealizm ve dünya sistemleri kuramlarının yaptığı şey ilk cevap seçeneğine karşılık gelmekte ve iki kuramda da bir analiz birimini diğerine indirgemektedir. “Dolayısıyla, Neorealistler devlet sisteminin yapısını onu oluşturan unsurların, yani devletlerin, niteliklerine ve bu unsurlar arasındaki ilişkilere indirgerken, dünya sistemi kuramcıları devlet (ve sınıf) aktörlerini kapitalist dünya sisteminin yeniden üretim gereksinimlerinin etkilerine indirgerler.”¹⁷² Wendt ise aktörler ve yapılara eşit ontolojik statüler vermek suretiyle bireyseliğin ve yapısalcılığın olumsuz sonuçlarından kaçınmaya çalışır. Bu bağlamda aktörleri ve yapıları “karşılıklı olarak birbirini belirleyen ya da oluşturan” varlıklar olarak kavramsallaştırır.¹⁷³

¹⁷⁰ Griffiths, Roach, Salamon, a.g.e., s. 155.

¹⁷¹ Wendt, “The Agent- Structure problem...”, s.339.

¹⁷² A.g.e., s.339.

¹⁷³ A.g.e., s.339.

Aktör- yapı tartışmasıyla ilgili epistemolojik sorun ise daha çok aktör ve yapıların nedensel olarak önemli kabul edilen niteliklerine bağlı olarak, aktörler ve yapılarla eşleştirilen açıklama biçimlerinin seçimiyle ilgilidir.¹⁷⁴

3.3.3.2. Wendt ve Neorealizm Eleştirisi

Wendt'a göre Waltz'ın siyasal yapıyı tanımlayan üç ilkesi (bu yapıların organize olduğu, birimlerin ve işlevlerinin farklılaşması ve kapasitelerin birimlere dağılımı) yapısal kuramlaştırmaya yaratıcı bir yaklaşımı desteklemek için kullanılabilecekken, Waltz ve öteki neorealistler ilk iki ilkenin uluslararası siyasal yapılara uygulanmadığını söyleyerek bizi kapasitelerin dağılımına dayanan bireyselci bir yapı kavramına götürmektedir.¹⁷⁵ Böylece Waltz ve kuramı güçlü yapısal ve indirgemecilik karşıtı söylemlerine rağmen ontolojik olarak indirgemeci bir kuramdır. Çünkü, Waltz kuramsal açıklamalarda bireycilik sorununu biraz epistemolojik, ancak daha çok metodolojik (tümevarımcı açıklamalar sunan 'indirgemeci' kuramlar) bir sorun olarak görmüş ve aslında ontolojik olan bu sorunu, yanlış teşhisten dolayı yöntem veya analiz düzeyinde çözmeye çalışmıştır.¹⁷⁶ Yöntemsel bireyciliği reddetmesine rağmen 'ontolojik indirgemecilikten' kurtulamamıştır.¹⁷⁷ Neorealistlerin uluslararası sistemin yapısını devletlerin niteliklerine ve daha çok kapasitelerin dağılımına indirgeyen tanımlaması, özünde devlet/ aktör merkezlidir.¹⁷⁸ Zira, sistem yapıları ilk olarak aktörlerin niteliklerine indirgenirlerse aktörleri yaratamazlar. "Bu görüş sistem yapılarını devletlere görüldüğü şekliyle algılar ve bu algılama devlet eyleminin olabilirliğinin şartlarından çok, şüphesiz devlet eylemleri üzerinde verili ve harici bir sınırlamayı ifade eder".¹⁷⁹ Wendt'a göre neorealizmin aktör- yapı problemine bireyselci yaklaşımının uluslararası ilişkiler kuramı "açısından en önemli zayıflığı ise net bir devlet kuramı geliştirmenin zeminini hazırlamada başarısız olmasında yatmaktadır.

¹⁷⁴ A.g.e., s.340.

¹⁷⁵ A.g.e., s.341, dipnot 9.

¹⁷⁶ Küçük, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstrüktivist Dönüşü Anlamak", s. 781.

¹⁷⁷ Wendt, "The agent- structure problem...", s.342.

¹⁷⁸ A.g.e., s.342.

¹⁷⁹ A.g.e., s.342.

3.3.3.3. Wendt ve Dünya Sistemi Eleştirisi

Wendt'a göre dünya sistemi kuramcıları da neorealistlerle ortak bir zayıflığı paylaşmaktadır: belli bir birimi, yani dünya sisteminin yapısını öncüllemek.¹⁸⁰ Dahası, dünya sistemi kuramcıları devlet/sınıf aktörleri gibi öteki varlıkları dünya sisteminin yapısının etkilerine indirgemeye çalışırlar. Wendt, bu stratejinin bir sonucu olarak dünya sistemi kuramcılarının dünya sisteminin yapısını şeyleştirdiklerini (*reification*) ve neorealistler gibi prensipte bile onun temel niteliklerini açıklamaktan aciz olduklarını iddia eder. Wendt'ın şeyleştirme (*reification*) ile kastettiği şey, bir sosyal yapının kendini üreten eylemlerden analitik olarak bağımsız bir obje olarak ele alınmasıdır. Başka bir deyişle, şeyleştirme sosyal yapıların, onları başlatan, yeniden üreten ve dönüştüren şeyin yalnız insan eylemleri olduğu tanınmaksızın objeleştirilmesidir.¹⁸¹

Wendt'ın benimsediği yapılanma kuramı yapısalcılara benzer şekilde “yapı”yı içsel olarak birbiriyle ilişkili unsurlardan oluşan yaratıcı şartlar çerçevesinde tanımlamaktadır. Bu unsurların içsel olarak ilişkili olması, onların yapı içindeki pozisyonlarından bağımsız bir biçimde tanımlanamayacaklarını, anlaşılamayacaklarını ifade etmektedir.¹⁸² Yine yapılanma kuramı sosyal yapıların aktörleri ve davranışlarını (bu davranışları mümkün kılması açısından) yarattıkları ve sosyal yapıların gözlemlenebilir etkileri olduğu için, her ne kadar muhtemelen gözlemlenemez olsalar da, bunların gerçek varlıklar olduğunu potansiyel olarak iddia edebileceğimiz yönündeki bilimsel gerçekçi tezi savunmaktadır.¹⁸³

Yapısalcılardan farklı olarak Wendt'ın öne sürdüğü yapılanma kuramı sosyal yapıları iki noktada doğal yapılardan ayırmaktadır.¹⁸⁴ Bunlardan ilki “sosyal yapıların, doğal yapıların aksine, hükmettikleri eylemlerden bağımsız olarak var olamayacaklarıdır”. Başka bir deyişle sosyal yapılar doğal yapıların aksine ontolojik olarak (onlara indirgenemeseler de) unsurlarına bağımlıdır. Örneğin devlet sisteminin derin yapısı, ancak devletlerin bazı belli pratiklerinin performansı ve belli kuralların tanınması yoluyla var olur; eğer devletler bu performansların tanınmasına

¹⁸⁰ A.g.e., s. 345.

¹⁸¹ A.g.e., s.345.

¹⁸² A.g.e., s.357.

¹⁸³ A.g.e., s.357

¹⁸⁴ A.g.e., s.358.

son verirse bu haliyle inşa edilmiş olan devlet sistemi otomatik olarak ortadan kalkar.¹⁸⁵ Sosyal yapıları doğal yapılardan ayıran ikinci nokta ise “sosyal yapıların doğal yapıların aksine aktörlerin kendilerinin faaliyetlerinde ne yaptıklarının algısından bağımsız olarak var olamamasıdır”. Bu ikinci farklılık sosyal yapıların söylemsel boyutuna işaret etmektedir. Bu söylemsel nitelik, sosyal yapıların varlığı ve işleyişinin insanların kendi kendilerini anlamalarına bağlı olduğunu ve ayrıca sosyal yapıların nedensel etkinliklerini yalnızca pratik bilinç ve faaliyet aracılığı ile kazandığını ifade etmektedir.¹⁸⁶ Aktör ve yapıların bu şekilde ontolojik ve kavramsal bağımlılığının kabulü bizi sosyal fenomenlerin üretiminde aktör ve yapının eş zamanlı müdahalesini görmeye zorlar.¹⁸⁷

Neorealizm ve dünya sistemleri yaklaşımlarını ontolojik anlamda “indirgemeci” bulan ve bir nevi bu kuramların aktör- yapı konusundaki eksikliklerini tamire soyunan Wendt’in kuramı da kusursuz değildir. Öncelikle, kuramını hem Giddens’in yapılanma kuramına hem de Bhaskar’ın bilimsel realizmine dayandıran Wendt’in bu iki sosyal ontolojiyi kombine etme girişimi ciddi anlamda problematiktir.¹⁸⁸ Nitekim Wight’ın¹⁸⁹ belirttiği gibi Wendt bir yanda 1987’deki makalesinde Giddens’in nazarından yapıyı tanımlar ve “devletler sisteminin derin yapısının sadece devletlerin bazı belli pratiklerinin performansı ve belli kuralların tanınması yoluyla var olur; şayet devletler bu performansların tanınmasına son verirlerse, hâlihazırda olduğu gibi devlet sistemi otomatik olarak gözden kaybolacağını” dile getirir. Başka bir deyişle Wendt, yapıyı nihai olarak bireysel etkileşime ve özneler arası bir ontolojiye indirger.¹⁹⁰ Diğer yandan Wendt, gerçek fakat gözlenemez içsel ve dışsal ilişkilerin kümesi olarak Bhaskar’ın yapı tanımından ilham alır ve “sosyal yapılar gözlenebilir etkilere sahip olduğundan, muhtemelen gözlenemez de olsalar, onların gerçek varlıklar olduğunu potansiyel olarak ileri

¹⁸⁵ A.g.e., s.359.

¹⁸⁶ A.g.e., s.359.

¹⁸⁷ A.g.e., s.361.

¹⁸⁸ Colin Wight (1999), “They Shoot Dead Horses Don’t They? Locating Agency in the Agent-Structure Problematique”, *European Journal of International Relations*, vol. 5(1), s.117; Archer, *Realist Social Theory*, s. 137-149; Doty, “Aporia: A Critical Exploration of the Agent...”, s.370.

¹⁸⁹ Wight, “They Shoot Dead Horses Don’t They?.....”, s.126.

¹⁹⁰ Jonathan Joseph (2010), “The International as Emergent: Challenging Old and New Orthodoxies in International Relations Theory”, ed. Jonathan Joseph, Colin Wight, *Scientific Realism and International Relations*, New York: Palgrave Macmillan, s.57.

sürebileceğimizi” iddia eder.¹⁹¹ Wendt her ne kadar kendi çözümünün bilimsel realist bir yaklaşımdan kaynaklandığını ileri sürse de, *özel ontolojisi nedeniyle*, aktörler ve yapılar arasında ontolojik bir ayrım yapamamakta, sonunda yapılar aktörlerin “anlayış ve pratiklerine” indirgenmekte ve öznel arası bir gerçekliğe” dönüşmektedir.¹⁹² Kratochwil de Wendt’ın bilimsel gerçekçiliğinin materyalizm ve bilme arasındaki farkı karıştırdığını ve söz konusu gerçekçiliğin pozitivizmin kılık değiştirmiş bir versiyonu olduğunu iddia etmektedir.¹⁹³ Sonuç olarak bilimsel gerçekçiliği rasyonalist bir temele oturtma çabası, Wendt’ın yapısalçı açıklamalara alternatif bir yaklaşım geliştirmesine önemli sınırlamalar koymuştur.¹⁹⁴

3.4. DESSLER ve DÖNÜŞÜMSEL TOPLUMSAL EYLEM MODELİ

Aktör-yapı tartışmasına katkısında Dessler, maksatlı(*intentional*) kuralların yapı tanımına dâhil edilmesiyle, geleneksel neo-realistlerden daha geniş bir ontolojik zeminde temellenen dönüşümsel bir model geliştirmiştir. Bhaskar’ın bilimsel realizmini dayanak alan Dessler’in ontolojisinde yapı eylemden önce var olan sosyal formlara işaret etmektedir. Bu formlar dile (*language*) benzer olarak düşünülür. Dilin söylemle (konuşma ve yazma) ilişkili olarak ayakta durduğu gibi sosyal yapı da sosyal eylemle ilişkili olarak ayakta durur.¹⁹⁵ Bu anlamda yapı eylemde somutlaşan bir materyaller setidir. Bu şekilde ontolojisini aktörler, eylemler ve materyaller üzerine oluşturan Dessler’in dönüşümsel modeli eylem ve materyaller(yapı) arasında iki önemli bağlantı ileri sürer: ilki, yapı hem eyleme olanak verir, hem de onun imkânlarını sınırlar. İkincisi ise yapı eylemin aracı olduğu kadar sonucudur da.¹⁹⁶

Dessler yapı- eylem ilişkisini açıklamada dil örneğine devam eder. “Anlamsal ve söz dizimsel kuralların bir seti olarak dil iletişimi mümkün kılmanın aracıdır, aynı zamanda iletişimi etkileyebilen yolları kısıtlar. Dilin kuralları konuşmayı mümkün kılar ve konuşma üzerine sınırlar koyar. Dahası dil yalnızca (konuşma ve yazmada kullanılan ve somutlaşan) söylemin aracı değildir, ama aynı

¹⁹¹ Bieler, Morton, a.g.e., s.11.

¹⁹² Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar...”, s. 34.

¹⁹³ Friedrich Kratochwil (2000), “Constructing a new Orodoxy? Wendt’s ‘Social Theory of International Politics’ and the Constructivist Challenge”, *Millennium: Journal of International Studies*, 29, 73-101.

¹⁹⁴ Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar...”, s. 30,

¹⁹⁵ Dessler, a.g.e., s.452.

¹⁹⁶ A.g.e., s.452.

zamanda (onun kullanımlarınca zaman ve uzam boyunca taşınan) söylemin sonucudur da. Böylece tüm sosyal eylem koşul olarak sosyal yapıyı gerektirir ve tersi de doğrudur.”¹⁹⁷

Dessler’in yapı tanımı¹⁹⁸ (kaynaklar, maksatsız ve maksatlı kurallar gibi) Giddens’in tanımını hatırlatır görünmektedir. Dönüşümsel modelin ontolojisinde birimlerin etkileşimini “eylem düzeyi”nde ve kaynaklar/kuralları da “yapı düzeyi”nde tanımlayan Dessler’e göre kaynaklar/kurallar birimler tarafından benimsenir (*appropriated*), eylemde somutlaşır ve eylem vasıtasıyla yeniden üretilir ya da dönüştürülür.¹⁹⁹

Dessler “pozisyonel model” dediği Waltz’ın modeli ile kendisinin uluslararası yapının “dönüşümsel modelini” karşılaştırır. Dönüşümsel modelde yapı pozisyonel modelde olduğu gibi eylemin yer aldığı çevrenin bir parçası olmasının ötesinde eylemin bir aracı olarak da kavramsallaştırılır. Pozisyonel modelin eylemin amaçlanmamış sonuçları olarak ele aldığı yapı kavramına karşılık dönüşümsel model aktörlerin amaçlı davranışlarının sonuçlarını da dâhil eder. Pozisyonel modelin bir eylem aracı olarak “kaynaklar”a (kapasiteyi oluşturan fiziksel nitelikler) yaptığı vurguya ek olarak dönüşümsel model “kurallar”ı²⁰⁰ ekler. Dessler Waltz’ın devletlerin davranış modellerini güç dağılımına bağlama amacına da itiraz etmez. Buradan anlaşılacağı üzere Dessler Waltz tarafından geliştirilen anlayışı yerinden etmekten çok, Waltz’ın kuramının nedensel iddialarının dönüşümsel bir modelin özel, sınırlayıcı durumları olarak nitelendirir.²⁰¹

Yalvaç’ın²⁰² da dikkat çektiği gibi Dessler’in kuramında anarşi sorunsalı kuramın temelini oluşturmaya devam etmektedir. Dessler eleştirel kuramda olduğu gibi, anarşi sorunsalının kendisini sorgulamaktan çok uluslararası rejim ve normlar kuramlarını bir yapılanma kuramı çerçevesinde ve bilimsel realizm ilkelerini de kullanmak suretiyle anarşi mantığını daha sağlam temellere oturtmak ister. Böylece

¹⁹⁷ A.g.e., s.452

¹⁹⁸ A.g.e., s.467.

¹⁹⁹ A.g.e., s.453.

²⁰⁰ Dessler “sosyal pratiklerin yeniden üretiminde ve yasalaşmasında başvurulan teknikler ya da genelleştirilebilir yöntemler” olarak Giddens’in kural tanımını benimser. Bkz. Giddens, *The Constitution of Society*, s.21.

²⁰¹ Dessler, a.g.e., s.465.

²⁰² Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, s.163.

devletlerin rasyonelliğinin kural yapma ve kurallara uymayı da kapsadığını da göstererek, bir yandan sistemin yeniden üretiminde amaçlı devlet davranışına da rol verir, diğer yandan yapılarla aktörler arasında bir ilişki kurmuş olur.

3.5. İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ DALGA AKTÖR- YAPI TARTIŞMASI

Doty'nin²⁰³ aktör-yapı tartışmasına ilişkin post yapısal okuması ve sonraki gelişmeler disiplindeki tartışmayı farklı bir boyuta taşımıştır. Aktör-yapı tartışmasına bir alternatif olarak pratik üzerinde bir konsantrasyonu öneren Doty, pratiğin merkeze alınması ve muğlaklığının kabul edilmesiyle aktör-yapı dikotomisinin üstesinden gelinebileceğini iddia etmektedir. Ona göre hem aktör hem de yapı belirsiz, merkez dışında kalan pratiklerin etkisidir. Başka bir deyişle aktörleri de yapıları da inşa eden pratiklerdir. Pratikler ise söylemlere yerleşik olan anlamlardır. Bu şekilde aktörü de yapıyı da söylem yaratmış olmaktadır. Pratikler onların anlamla girift bağından dolayı ya niyetlere, iradeye, motivasyonlara ya da objektif fakat sosyal olarak inşa edilmiş yapıların zorlayıcı ve imkân verici mekanizmalarına indirgenemez bir otonomiye sahiptirler.²⁰⁴ Başka bir deyişle aktör ve yapı belirsiz, merkez dışında kalan pratiklerin bir etkisidir. Doty'e göre aktör- yapı tartışmasında yapı ve aktörden hangisinin ontolojik önceliğe sahip olduğu sorusu "karar verilemez"dir.²⁰⁵ Doty ve Wight arasında aktör- yapı tartışması okumalarıyla ilişkili olarak bir dizi eleştiri ve cevap mevcuttur.²⁰⁶ Bilimsel gerçekçiliğin kavramlarından yola çıkan Wight, aktörlerin toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi için gerekli eylemlerin temelinde yatan toplumsal ilişkilerden habersiz olma olasılığına dikkat çeker. Wight temelde Doty'nin, kuramını aslında iki farklı şey olan yapılanma teorisi (bir sosyal ontoloji) ve bilimsel realizm (bir bilim felsefesi) karşılaştırması üzerine kurmasını sorunlu görmektedir.

Aktör- yapı, anlama- açıklama gibi ikilikleri bir çeşit "deli gömleği" olarak niteleyen Suganami bu tür gereksizce kısıtlayıcı ikilikleri terk etmemiz gerektiğini

²⁰³ Doty, "Aporia: A Critical Exploration of the Agent...", s. 365-392.

²⁰⁴ A.g.e., s. 377.

²⁰⁵ A.g.e..

²⁰⁶ Roxanne Lynn Doty (1999), "A Replay to Colin Wight", *European Journal of International Relations*, vol. 5, ss. 387- 390; Wight, "They Shoot Dead Horses Don't They?...", ss.109-142; Colin Wight (2000), "Interpretation All the Way Down?: A Replay to Roxanne Lynn Doty", *European Journal of International Relations* vol. 6(3), ss.423- 430.

vurgular.²⁰⁷ Bunun yerine aktör- yapı- anlatı üçlüsü üzerinde bir odaklanma önerir. Üç temel soru üzerinden aktör-yapı tartışmasını yeniden şekillendirmek isteyen Suganami'ye göre²⁰⁸ Waltz'ın kuramında bulabileceğimiz “uluslararası olay/ fenomenlerin açıklanmasında aktörlerle ilgili ya da yapısal özelliklerden hangisine odaklanılması gerektiği” sorusu ötekilere göre daha az kısıtlayıcıdır. Yapılanmacılığın modifiye edilmiş bir şekli olarak Wendt'ın kuramında bulabileceğimiz “ aktör ve yapılar arasındaki ilişki” ye dair soruya “anlatı”yı dâhil eder. Aktör, yapı ve anlatı birbirine şekil veren kompleks bir ilişki biçimler.²⁰⁹ Doty'e benzer şekilde Suganami'nin çalışmasında da aktörlerin ve yapıların önceden-verili, bağımsız bir varlığa sahip olduğu düşünülmemektedir. Yapı ve aktör, bir anlatının, onlar hakkında anlatılan hikâyelerin kısmi sonucudur. Dessler'in çalışmasının odağında yer alan “toplumsal yapılar tarafından sınırlananlar ya da mümkün kılınanlar olarak aktörlerin ne kadar özgür oldukları” ya da “aktör yada yapının hangisinin diğerini daha çok belirlediği” sorusu ise cevaplanması imkansız bir sorudur.²¹⁰

Bieler ve Morton'un²¹¹ Cox'un tarihselci metodunu uluslararası ilişkilerdeki aktör- yapı tartışmasına yerleştirmeye çalıştıkları çalışmalarını aktör-yapı tartışması içinde bir “üçüncü dalga” olarak sunarlar. Herhangi bir özel dönem içinde sosyal ilişkilerin bir yere kadar, tarih tarafından nasıl önceden resmedildiği ve tarihsel süreç içindeki objektif ve subjektif unsurların bir kombinasyonunu değerlendirmenin önemini vurgularlar. Bu manada Gramşiyen tarihsel- yapı kavramının aktör- yapı tartışmasına en iyi çözümü sunma potansiyeline olduğunu iddia ederler.²¹² Tarihselci metot “hermeneutik”tir; gözleyen ile gözlenen ya da aktör ve yapı arasında gözlemcinin zihnini dışlayan bir objektiviteyi kabul etmez.²¹³ Tarihselci metot özel devirleri karakterize eden tarihsel yapıları anlamakla ilgilidir ve tarihsel yapılar

²⁰⁷ Suganami, a.g.e., s.381.

²⁰⁸ A.g.e., s.367.

²⁰⁹ Bieler, Morton, a.g.e., s.16.

²¹⁰ Suganami, a.g.e., s.375.

²¹¹ Bieler, Morton, a.g.e.

²¹² Gramşiyen hegemonya kavramına eleştirel gerçekçi bir anlayışla yaklaşarak, bunu aktör- yapı ilişkisine yerleştirmeye çalışan bir çalışma için bkz. Jonathan Joseph (2008), “Hegemony and the Structure- Agency Problem In International Relations: a Scientific Realist Contribution”, *Review of International Studies*, 34, ss.109-128. Joseph hegemonyayı hem yapısal hem de özneler arası bir kavram olarak tanımlamaktadır.

²¹³ Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur (2009), *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert Cox*, Ankara: İmge Yayıncılık, s.27.

bizatihi kolektif insan eyleminin bir sonucudur.²¹⁴ Cox'un kuramında "tarihi yapı" kavramı insanların ve devletlerin içlerinde eylemlerini yürüttükleri çerçeveleri tarif eden zamana dayanıklı aksiyon örüntülerini ifade etmektedir. Bu yapılar zaman içinde veya Braudel'in deyimiye "*longue duree*"de yavaş yavaş şekil alır ve yeniden biçim değiştirirler.²¹⁵ Kolektif insan aktivitesi tarafından zamanla inşa edilen yapılar, sırasıyla bireylerin düşüncelerini ve eylemlerini şekillendirir. Tarihsel değişim, yapıların ve aktörlerin karşılıklı ilişkisi olarak düşünülmelidir.²¹⁶ Cox'un kuramında tarihsel yapı kuvvetlerin ('maddi yeterlilikler, fikirler ve kurumlar' belli bir yapı içinde etkileşimde bulunurlar) belli bir konfigürasyonunun resmidir. Bu konfigürasyon eylemleri doğrudan ve mekanik bir şekilde etkilemez fakat baskı ve sınırlar koyar.²¹⁷ Bireyler ve gruplar baskılarla ya da direnişle hareket edip bunlara karşı gelebilirler ama göz ardı edemezler. Mevcut tarihsel yapıya başarı ile direndikleri oranda eylemlerini bir alternatif yeni kuvvetler düzenlemesine, yani muhalif yapıya dayandırırılar.²¹⁸

²¹⁴ Bieler, Morton, a.g.e., s.17.

²¹⁵ Bostanoğlu, Okur, a.g.e., s. 32-33.

²¹⁶ Bieler, Morton, a.g.e., s.21.

²¹⁷ Robert W. Cox (2013), "Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde", ed. Esra Diri, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, s.521.

²¹⁸ A.g.e., s.521.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Uluslararası İlişkilerde eleştirel bakışın doğal bir yansıması olarak ortaya çıkan aktör- yapı ilişkisine dair tartışmayı çevreleyen sorunlar büyük oranda çözülmüş olmaktan uzaktır. Bu yalnız uluslararası ilişkiler için değil, tüm sosyal bilimsel dünya için geçerlidir. Üstelik tartışma “ikinci ve üçüncü dalga” ile birlikte geleneksel formlarından sıyrılıp farklı bir yere doğru evrilmeye başlamıştır. Burada not edilmesi gereken nokta, aktör- yapı teorisyenlerinin sundukları şeyleri nihai çözümler olarak değil, alternatif bakış açıları olarak algılamamız gereğidir. Tartışmanın temel sorularının oldukça geniş bir alana (metodoloji, epistemoloji, ontoloji) yayılmış olması, bu bakış açısı farklılıklarının temel sebebi olarak görülebilir. Nitekim, ilgili teorisyenlerin her biri konunun farklı boyutlarına odaklanmışlardır.

Aktör- yapı tartışması temelde ontolojik bir tartışma olmakla birlikte, metodolojik ve epistemolojik sorunlardan da bağımsız değildir. Aslında bu durum tartışmanın Uluslararası İlişkiler disiplini içinde aldığı farklı formların bir uzantısı sayılabilir. Tartışmanın “agent- structure debate” adıyla disiplinde yer alışı 1980 sonrası- eleştirel dönemle gerçekleşmiş olsa da aktör ve yapıya ilişkin meseleler disiplinde yeni değildir. Disiplinin geleneksel teorileri uluslararası ilişkilerin aktör (devlet) temelli bir açıklamasını sunmuştur. Analiz düzeyi meselesi ile Waltz’ın indirgemeci- sistemik teoriler ayrımı da aktör- yapı tartışmasının disiplindeki ilk formları olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle 1980 öncesi dönemde aktör- yapı meselelerinin metodolojik ve epistemolojik boyutu ile disiplinde yer aldığı söylenebilir. Yeni dönemde aktör- yapı ilişkilerine dair ontolojik meseleler bunlara eklenmiştir.

Uluslararası ilişkilerde aktör- yapı problemi ile ilgili tartışmalar aynı zamanda Waltz’ın yapısalcılığı ile ilgili tartışmalarla iç içe geçmiş durumdadır. Nitekim Wendt, Wallerstein’in dünya sistemleri teorisinin bir eleştirisini içerecek şekilde analizinin kapsamını genişletmekle birlikte, Waltz’ın “yapısal realizm”ini de kendi “yapılanma teorisi”ne bir karşı sürüm olarak kullanır.²¹⁹ Yalnızca Wendt değil, bugün aktör ve yapıya ilişkin yapılan açıklamaların hepsinde bir şekilde Waltz’a referans verilmektedir. Hatta tartışmanın Waltz’ın yapısalcılığının sorgulanması

²¹⁹ Wight, *Agents, Structures and International Relations*, s.92.

üzerinden sürdürüldüğü söylenebilir. Bu özellikle “ilk dalga” aktör- yapı tartışması için geçerlidir ve ilk dalga teorisyenlerinin çalışmaları için bir ortak nokta olarak belirlenebilir.

Aslında Waltz’ın yapısalcılığına yönelik tartışmanın kaynağı da aktör- yapı probleminin hangi perspektiften yorumlandığı ile ilgilidir. Örneğin, Hollis ve Smith Waltz’ın teorisini “uluslararası ilişkilerin daha rafine sistemik ve yapısal bir açıklaması”²²⁰ olarak görürken, Wendt ve Dessler Waltz’ın teorisinde birimin (bu durumda devletin) ontolojik olarak öncelikli olduğunu iddia ederler.²²¹ Bu durumda Waltz’ın teorisi Hollis ve Smith’e göre ‘yapısalcı’ iken, Wendt ve Dessler’e göre gerçekte ‘bireyci’dir. Hollis ve Smith aktör- yapı problemini metodolojik ve epistemolojik olarak görürken, Wendt ve Dessler meseleye ontolojik açıdan bakmaktadır.

Disiplinde Wendt’in öncülüğünü yaptığı yapılanmacı/ inşacı yaklaşım aktör- yapı sorunsalında hangisinin hangisini daha çok belirlediği tartışmasına yeni bir boyut getirmiş, aktör ve yapının yekdiğerini eşit ölçüde belirlediği tezini ortaya atarak devletle ilgili verili kabul edilen pek çok kavramın tartışmaya açılmasını olanaklı kılmıştır. Wendt’in aktör ve yapılara eşit ontolojik statüler veren ve aktör ve yapıların karşılıklı etkileşimine dayanan yaklaşımı uluslararası ilişkilerde artık yaygın biçimde kabul görmektedir. Bununla birlikte aktör ve yapının hangisinin diğeri daha çok belirlediği noktasında, aktör ve yapının ağırlıkları değişebilmektedir. Mesela Türkiye- AB ilişkileri göz önüne alındığında, AB’nin Türkiye politikasını belirlerken daha başat olan sistemik faktörler, aynı şeye tersinden bakıldığında, yani Türkiye’nin AB politikası noktasından çok da belirgin gözükmemektedir.²²²

Wendt aktör- yapı meseleleri ile ilgili disiplinde ciddi bir açılım sağlamıştır. Ancak aktör ve yapıya ilişkin sorunların üstesinden gelmek için bilimsel realizm daha büyük potansiyel taşımaktadır. Wendt kuramını Giddens’in yapılanma kuramı ve Bhaskar’ın bilimsel realizmi temelinde geliştirdiğini iddia etse de, Wendt’in kuramı bilimsel realizmden çok Giddens’in kuramına daha yakın durmaktadır.

²²⁰ Hollis, Smith, *Explaining and Understanding International Relations*, s.36.

²²¹ Wendt, “The agent- structure problem...”, s.341; Dessler, a.g.e., s. 449.

²²² Şaban H. Çalış (2006), *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayıncılık, s.4.

Wendt ve Dessler'in kuramsal çalışmalarıyla ilgili olarak dikkat çeken husus her ikisinin de bilimsel realizmi alternatif bir Uluslararası İlişkiler kuramı geliştirmek için değil de, Neorealizm'in eksikliklerini gidermek için kullanma çabalarıdır.²²³ Bu durum yerleşik Uluslararası İlişkiler kuramının temelindeki varsayımların sorgulanmamasından ve bilimsel gerçekçilik ilkelerinin neorealist bir ontoloji üzerine eklenerek Uluslararası İlişkiler kuramının eksikliklerinin giderilebileceği anlayışından kaynaklanmaktadır.²²⁴

Uluslararası İlişkiler'deki pek çok meselenin analizinde odak noktasını epistemolojiden ontolojiye kaydıran Eleştirel Gerçekçilik aktör ve yapı tartışmasını da uluslararası algısıyla doğrudan ilişkili olarak daha derin toplumsal katmanlar ve altta yatan toplumsal ilişkilerin bir boyutu olarak anlaşılması gerektiğini öne çıkarmaktadır. Eleştirel gerçekçilik yapıların oluşumuyla ilgili olarak fikir ve anlamların önemini kabul eder, ancak bu fikirlerin maddi bir ortamda oluştuğunu da görmezden gelmez. Böylece maddi ilişkiler açısından tanımlanan yapısal bir toplumsal ontoloji anlayışını benimser.

Aktör ve yapı ilişkisinin post yapısal okumaları ise aktör ve yapıdan hangisinin ontolojik olarak öncelikli olduğu konusunun karar verilemez olduğunu savunurlar. Aktörü ve yapıyı söyleme yerleştirirler ve pratiği vurgularlar. Söylemlere yerleşik anlamlar olarak ifade edebileceğimiz pratiklerin bu şekilde hem aktörlerin hem de yapıların yaratıcısı konumunda sunulması yeni bir tür determinizme kapı aralar.

Aktör ve yapıya ilişkin tartışma disiplinde henüz bir çözüme kavuşmamış olsa da, Neorealizm' in "indirgemeci", tek merkezli bakış açısının sorgulanmasını, epistemolojik olarak daha çoğulcu bir bakış açısının yerleşmesini, ontolojik olarak devlet merkezli dünyanın sorgulanmasını mümkün kılmıştır. Dış politikanın inşası ve uygulanmasına dair yeni perspektiflerin gelişmesini sağlamıştır. Tartışma ayrıca sosyal olanın vurgulanması ve uluslararası politikada süreklilikler yanında değişimin de açıklanmasını mümkün kıldığı ölçüde önemlidir.

²²³ Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında...", s.18.

²²⁴ A.g.e., s.18.

KAYNAKÇA

- AKPOLAT, Yıldız, “Durkheim’den Giddans’a pozitivist sosyoloji”,
e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/SBED/article/download/418/412 (12.05.2012)
- ANDERSEN, Morten S. (2008), “Bridge Over Troubled Water: Revisiting the Agent- Structure Debate in Constructivist IR-Theory”, *ISA’s 49th Annual Convention, Bridging Multiple Divides*, Hilton San Francisco, San Francisco, CA, USA, March 26.
- ARCHER, Margaret (1982), “Morphogenesis versus Structuration: On Combining structure and Action”, *British Journal of Sociology*, 33 (4), ss.455-483.
- ARCHER, Margaret (1995), *Realist Social Theory: A Morphogenetic Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- ARI, Tayyar (2002), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ASHLEY, Richard (1984), “The Poverty of Neorealism”, *International Organization*, cilt.38, Bahar, ss.225-286.
- BERGER, Peter L., Luckmann, Thomas (2008), *Gerçekliğin Sosyal İnşası: Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, İstanbul: Paradigma yayınları.
- BHASKAR, Roy (1998), *The Possibility of Naturalism: A Philosophical Critique of the Contemporary Human Sciences*, London: Routledge
- BIELER, Andreas, Morton, Adam D. (2001), “The Gordian Knot of Agency-Structure in International Relations: A Neo-Gramscian Perspective”, *European Journal of International Relations*, 7(1), ss.5-35.
- BOSTANOĞLU, Burcu (1999), *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası: Kuram ve Siyasa*, Ankara: İmge yay.
- BOSTANOĞLU, Burcu, Okur, Mehmet Akif (2009), *Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert Cox*, Ankara: İmge Yayıncılık.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel (2007), Neorealizm, ed. Haydar Çakmak, *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler*, Ankara: Platin Yayıncılık.
- BROWN, Chris, Ainley, Kirsten (2007), *Uluslararası İlişkileri Anlamak*, İstanbul: Yayın Odası.

- BUZAN, B., Jones, C., Little, R. (1993), *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York: Colombia University Press.
- BUZAN, Barry (1997), "The Level of Analysis Problem in International Relations Reconsidered", ed. Ken Booth ve Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Polity Press, ss.198-216.
- CARLSNAES, Walter (1992), "The Agency- Structure Problem in Foreign Policy Analysis", *International Studies Quarterly*, vol.36, no.3, ss.245-270.
- COX, Robert W. (2013), "Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslararası İlişkiler Teorisinin Ötesinde", ed. Esra Diri, *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Metinler*, İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- ÇALIŞ, Şaban H. (2006), *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri: Kimlik Arayışı, Politik Aktörler ve Değişim*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- DESSLER, David (1989), "What's at stake in the agent- structure debate?", *International Organization*, vol.43, no.3, ss.441-473.
- DOTY, Roxanne L. (1997), "Aporia: A Critical Exploration of the Agent-Structure Problematique in International Relations", *European Journal of International Relations*, Cilt 3 (3), ss.365-392.
- DOTY, Roxanne L. (1999), "A Replay to Colin Wight", *European Journal of International Relations*, vol. 5, ss.387- 390.
- EMİRBAYER, Mustafa, Mische, Ann (1998), "What is Agency?", *The American Journal of Sociology*, Vol. 103, No. 4, ss.962-1023.
- FRIEDMAN, Gil, Starr, Harvey (1997), *Agency, Structure and International Politics: from ontology to empirical inquiry*, London&NY:Routledge.
- EVANS, Graham, Newnham, Jeffrey (2007), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, çev. H.Ahsen Utku, İstanbul: Gökkuş yay.
- GIDDENS, Anthony (1984), *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Struction*, Berkeley: University of California Press.
- GIDDENS, Anthony (2003), *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*, çev. Ü. Tatlıcan, B. Balkız, İstanbul, Paradigma Yayınları.

- GIDDENS, Anthony (2005), *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- GRIFFITHS, Martin, Roach, Steven C., Salamon, M. Scott (2011), *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*, çev. CESRAN, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- GUZZİNİ, Stefano (2000), “A Reconstruction of Constructivism in International Relations”, *European Journal of International Relations*, Vol. 6(2), ss.147–182.
- HEALY, Kieran (1998), “Conceptualising Constraint: Mouzelis, Archer and the Concept of Social Structure”, *Sociology*, vol.32, no.3, ss.509-522.
- HOLLIS, Martin ve Smith, Steve (1991), *Explaining and Understanding International Relations*, Clarendon Press.
- HOLLIS, Martin, Smith, Steve (1991), “Beware of Gurus: structure and action in International Relations”, *Review of International Studies*, 17(4), ss.393-410.
- HOLLIS, Martin ve Smith, Steve (1992), “Structure and Action: Further Comment”, *Review of International Studies*, 18(2), ss.187-188.
- JOSEPH, Jonathan (2001), “Eleştirel Gerçekçiliğin Marksizme Faydalı Olabileceği Beş Nokta”, çev. Ebru Deniz Ozan, *Praksis* (1), ss.149-170.
- JOSEPH, Jonathan (2007), “Philosophy in International Relations: A Scientific Realist Approach”, *Milennium: Journal of International Studies*, Cilt 35, No 2, ss.345-359.
- JOSEPH, Jonathan (2008), “Hegemony and the Structure- Agency Problem İn International Relations: a Scientific Realist Contribution”, *Review of International Studies*, 34, ss.109-128.
- JOSEPH, Jonathan(2010), “The International as Emergent: Challenging Old and New Ortodoxies in International Relations Theory”, ed. Jonathan Joseph, Colin Wight, *Scientific Realism and International Relations*, New York: Palgrave Macmillan.
- KARACASULU, Nilüer (2012), “Uluslararası İlişkilerde İnşacılık Yaklaşımları”, ed. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilerde Post-Pozitivist Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık, ss.109-126.

- KAYA, Sezgin (2008), “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivist Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63, sayı.3, ss.83-111.
- KESSLER, Oliver (2009), “Toward a Sociology of the International? International Relations between Anarchy and World Society”, *International Political Sociology*, vol.3, ss.87-108.
- KIZILÇELİK, Sezgin, Erjem, Yaşar (1994), *Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü*, Ankara: Atilla Kitabevi.
- KRATOCHWİL, Friedrich (2000), “Constructing a new Ortodoxy? Wendt’s ‘Social Theory of International Politics’ and the Constructivist Challenge”, *Millennium: Journal of International Studies*, 29, ss.73-101.
- KURKI, Milja, Wight, Colin (2007), “International Relations and Social Science”, ed. Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford: Oxford University Press.
- KÜÇÜK, Mustafa (2009), “Uluslararası İlişkiler Kuramında Konstruktivist Dönüşü Anlamak”, *Ege Akademik Bakış*, 9(2), ss.771-795.
- KÜÇÜK, Mustafa (2014), “Marksist Teoriler”, ed. Şaban Kardaş, Ali Balcı, *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*, İstanbul: Küre Yayınları, ss.137-148.
- LAPID, Yosef (1989), “The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post Positivist Era”, *International Studies Quarterly*, vol.33, ss.235-254.
- LAYDER, Derek (1994), *Understanding Social Theory*, London: Sage Pub.
- LINKLATER, Andrew (1995), “Neo-realism in Theory and Practice”, ed. Ken Booth ve Steve Smith, *International Relations Theory Today*, Cambridge, Polity Press, ss.241-261.
- MARSHALL, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- MOUL, W.B. (1973), “The Level of Analysis Problem Revisited”, *Canadian Journal of Political Sciences*, 6, ss.494-513.

- O'NEILL, Kate, Balsiger, Jörg, VanDeveer, Stacy D. (2004), "Actors, Norms and Impact: Recent International Cooperation Theory and the Influence of the Agent- Structure Debate", *Annual Review Political Sciences*, 7, ss.149-175.
- ONUF, Nicholas (1989), *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Colombia: University of South Caroline Press.
- ONUF, Nicholas (2011), "Structure? What Structure" ed. Ken Booth, *Realism and World Politics*, London: Routledge, ss.89-107.
- OZAN, Ebru D. (2001), "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi- İlişkisel Bir Yaklaşımın Anahatları", *Praksis* (3), ss.10-25.
- ÖZDEMİR, Ali Murat (2007), "Uluslararası Ekonomi Politğe Marksist Yaklaşımlar", ed. Muhittin Ataman, *Küresel Güç ve Refah: Uluslararası Ekonomi Politik Teorileri ve Alanları*, Ankara: Nobel Yay.
- ÖZLÜK, Erdem (2012), *Uluslararası İlişkilerde Devlet: Tanım, Teori ve Devlet İstisnacılığı*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- REUS-SMİTH, Christian (2012), "Konstrüktivizm", Scott Burchil, Andrew Linklater vd., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, çev. Ali Aslan, M. Ali Ağcan, İstanbul: Küre Yayınları, ss.279- 310.
- RUGGIE, John G. (1983), "Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis", *World Politics*, vol.35, no.2, ss.261-285.
- SEWELL, William F. (1992), "A Theory of Structure: Duality, Agency, and Transformation", *The American Journal of Sociology*, Vol. 98, No.1, ss.1-29.
- SIBEON, Roger (1999), "Agent, Structure and Social Chance as cross-disciplinary Concepts", *Politics*, 19(3), ss.139-144.
- SINGER, David J. (1961), "The Level of Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, Vol.14, Iss.1, ss.77-92.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2000), *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- SUGANAMİ, Hidemi (1999), "Agents, Structures, Narratives", *European Journal of International Relations*, vol. 5(3), ss.365-386.

- SWINGEWOOD, Alan (1998), *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, çev. Osman Akınhay, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- TAYFUR, M. Fatih (2000), “Systemic-Structural Approaches, World System Analysis and the Study of Foreign Policy”, *METU Studies in Development*, Cilt.27, (3-4).
- TATLİCAN, Ümit (2005), “Sosyal Teoride Düalizmler: Bazı Temel Sosyal Teori Okullarıyla Eleştirel Karşılaştırmalar”, Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel problemleri: Sosyal analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Paradigma Yayınları, ss.2-120.
- TÜRK, Duygu (2012), “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt.67, no.3, ss.189-217.
- ÜLMAN, Burak, Balta-Peker, Evren ve Ağcan, Muhammed A. (2011), ““Uluslararası” Fikri, Epistemolojik Yanılgı ve Eleştirel Gerçekliğin İmkânları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 30, ss.15-41.
- WAEVER, Ole (1994), “Resisting the Temptation of Post Foreign Policy Analysis”, ed. W. Carlsnaes, S. Smith, *European Foreign Policy*, London: Sage.
- WALLERSTEİN, Immanuel (2011), *Dünya Sistemleri Analizi: Bir Giriş*, çev. Ender Abadoğlu, Nuri Ersoy, İstanbul: BgstYayınları.
- WALTZ, Kenneth (1979), *Theory of International Politics*, Reading, Mass.: Addison- Wesley.
- WALTZ, Kenneth (1982), *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, çev. Ersin Onulduran, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- WALTZ, Kenneth (2008) “Uluslararası Politikanın Değişen Yapısı”, *Uluslararası İlişkiler*, 5(17).
- WALTZ, Kenneth (2009), *İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz*, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat, Serhan Yalçınır, Ankara: Asil yay.
- WENDT, Alexander (1987), “The agent- structure problem in International Relations Theory”, *International Organization*, vol.41, no.3, ss.335-370.
- WENDT, Alexander (1992), “Anarchy is what states makes of it: the social construction of power Politics”, *International Organization*, vol.46, no.2.

- WENDT, Alexander (1992), “Level of Analysis vs Agents and Structures”, *Review of International Studies*, 18(2), ss.181-185
- WENDT, Alexander (1995), “Constructing International Politics”, *International Security*, 20(1), ss.71-78;
- WENDT, Alexander (1999), *Social Theory of International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.
- WIGHT, Colin (1999), “They Shoot Dead Horses Don’t They? Locating Agency in the Agent- Structure Problematique”, *European Journal of International Relations*, vol. 5(1), ss.109-142.
- WIGHT, Colin (2000), “Interpretation All the Way Down?: A Replay to Roxanne Lynn Doty”, *European Journal of International Relations* vol. 6(3), ss.423-430.
- WIGHT, Colin (2006), *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*, New York: Cambridge University Press.
- YALVAÇ, Faruk (2004), “Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar”, ed. Atila Eralp, *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss.131-184.
- YALVAÇ, Faruk (2010), “Eleştirel Gerçekçilik: Uluslararası İlişkiler Kuramında Post-Pozitivizm Sonrası Aşama”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 6, Sayı 24.
- YALVAÇ, Faruk (2011), “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi”, *Uluslararası İlişkiler*, cilt.8, sayı.29, ss.71-99.
- YALVAÇ, Faruk (2012), “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçekçilik”, ed. Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilerde Post-Pozitivist Analizler-1: Kimlik, Kültür, Güvenlik ve Dış Politika*, Bursa: MKM Yayıncılık, ss.1-37.
- YILDIRIM, Engin (1999), “Giddens’in Yapılanma Teorisi”, *Bilgi*, sayı.1, ss.25-44.
- YURDUSEV, Nuri A. (2007), ““Analiz Seviyesi” ve “Analiz Birimi”: Bir Ayrım Argümanı”, çev. Ahu Özsolak, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 4(16), ss.3-19.